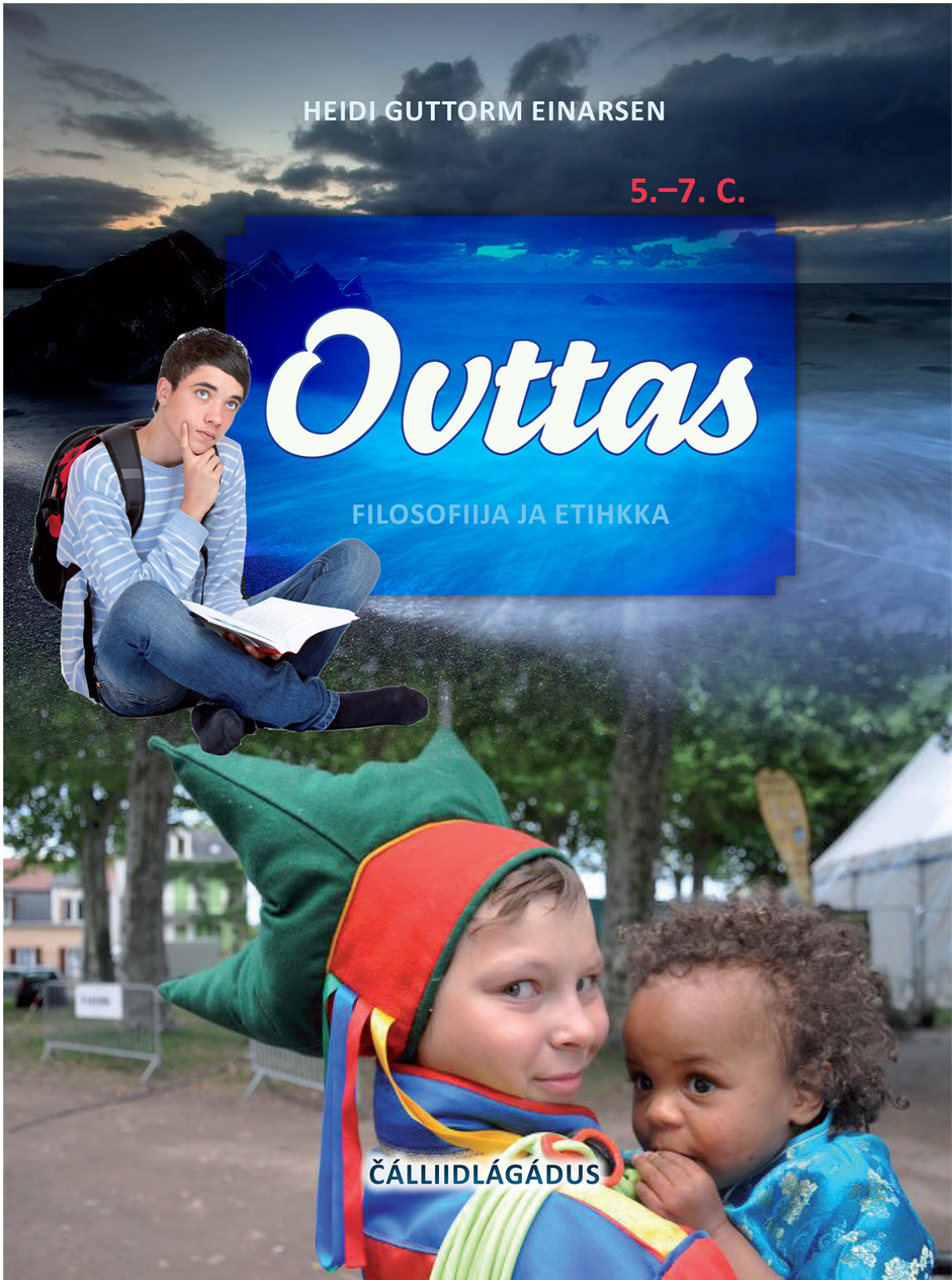

HEIDI GUTTORM EINARSEN

5.-7. C.

Ovttas

FILOSOFIJA JA ETIHKKA

**LASSI DIEĐUT, MUITALUSAT, VÁSTÁDUSAT JA
RÁVVAGAT OAHPAHEADDJÁI**

OVTTAS 3 Filosofiija ja etihkka

Sisdoallu

Mo lea OVTTAS oahppogirjeráidu huksejuvvon?.....	5
Oahppogirjijt.....	5
Ráva oahpaheaddjái	5
Máhttolokten 2006 S.....	6
Máhttolokten 2006 S OEE Osku, Eallinoaidnu ja Etihkka -	
Fágagelbbolašvuodamihttomearit 7. jahkeceahki maŋnel.....	7
Fága ulbmil	7
Fága váldoosit.....	9
Risttalašvuolta	10
Sirkumpolára eamiálbmogiid oskkut.....	10
Juvddálašvuolta, isláma, hinduisma, buddhisma ja eallinoaidnu	11
Filosofiija ja etihkka	11
Fágadiibmolohku	11
Vuodđogálggat fágas.....	12
Gelbbolašvuodamihttomearit 7. jahkeceahki maŋnel.....	13
Risttalašvuolta	13
Sirkumpolára eamiálbmogiid oskkut.....	14
Juvddálašvuolta, isláma, hinduisma ja buddhisma ja eallinoaidnu	14
<i>Filosofiija ja etihkka</i>	17
Oahpahit OEE-fága vuodđoskuvllas	18
Oahpahit OEE – lea guottuidhuksemis sáhka.....	18
Luvvet eret oahpahusas	18
Bargovuogit	20
Mo “lohkat” govaid?	20
Mo bargat musihkain?.....	21
Mo bargat drámain?.....	22
Mo ságastit ovttas filosofalaš áššiid birra?	22
Mo geavahit lagasbirrasa ávkin oahpahusas?.....	25
Filosofiija ja etihkka Oahppogirji s 7-12	26
Lassi dieđut.....	26
Filosofiija.....	26

OVTTAS 3 Filosofiija ja etihkka

Eamiálbmotfilosofiija.....	28
Etihkka	29
Vástádusat.....	30
Kommentárat bargobihtáide s 12.	30
Muhtin heivvolaš filosofalaš gažaldagat Filosofiija ja etihkka fáddái	31
Muhtin filosofalaš gažaldagat:	32
Lassi metodalaš tipsat	33
Muitalusat ja máidnasat.....	33
Áhčči, bárdni ja ásen.....	33
Boares almmái ja jápmin	34
Njoammil ja galbarihcci	35
Æsopa mitalus	36
Báktehoalloveardádus.....	37
Bearaš ja fuolkkit Oahppogirji s 13-17.....	39
Lassi dieđut.....	39
Gávdnojit mánga iešguđetlágan bearraša.	39
Bearrašis oahppat mo ovttas eallit	40
li leat álo álki eallit ovttas.....	40
Vástádusat.....	41
Kommentárat/vástádusat Daga ja oahpa eambo-bihtáide s 17	41
Muhtin heivvolaš filosofalaš gažaldagat Bearaš fáddái	43
Lassi metodalaš tipsat	43
Muitalusat ja máidnasat.....	44
ON – Ovttastuvvon Nášuvnnat Oahppogirji s 18-25	49
Lassi dieđut.....	49
ON.....	49
ON –historjá	50
Olmmošvuoigatvuođat.....	50
ILO- konvenšuvdna 169.....	51
Soahti ja ráfehisvuohta.....	51
Ráfibarggut	52
Vástádusat Loga ja vástit-bihtáide s 25.....	52

OVTTAS 3 Filosofiija ja etihkka

Vástádusat ja kommentárat Daga ja oahpa eambo-bihtáide s 25.....	53
Muhtin heivvolaš filosofalaš gažaldagat ON fáddái	54
Lassi metodalaš tipsat	54
Heivvolaš liŋkkat.....	54
Muitalusat ja máidnasat.....	56
Njálgga niehku.....	56
Geafi ja rikkis Oahppogirji s 26 – 33	58
Lassi dieđut.....	58
Mii lea geafivuolta?	58
Leat geafi/Eallit čielga geafivuodas.....	59
Ovddidanbarggut (Bistand)	59
Eallit relatiiva geafivuodas	60
Leat rikkis.....	61
Vástádusat: Loga ja vástit-bihtáide s 32.....	62
Vástádusat ja kommentárat Bargobihtát ja ságaskuššanbihtát-bihtáide s 32.	62
Muhtin heivvolaš filosofalaš gažaldagat Geafi-ja-rikkis fáddái	63
Lassi metodalaš tipsat	63
Muitalusat ja máidnasat.....	64
Rikkis Nillá árbi... ..	64
Geafi ja rikkis	65
Luondu ja biras Oahppogirji s 35-40.....	68
Lassi dieđut.....	68
Olmmoš goarida eanaspáppa.....	68
Mo olmmošlaš doaimmat váikkuhit min guovlluide.....	68
Olmmoš ja luondu	69
Ollugat eai šat máhte luonduin eallit ovttas.....	70
Vástádusat Loga ja vástit-bihtáide s 40.....	71
Vástádusat ja kommentárat Bargobihtáide s 40.....	71
Muhtin heivvolaš filosofalaš gažaldagat Luondu ja biras fáddái	72
Lassi metodalaš tipsat	72
Muitalusat ja máidnasat.....	73
Go rikkis šattai geafin ja geafi rikkisin	73

OVTAS 3 Filosofiija ja etihkka

Heivvolaš liŋkkat.....	74
IT ja servodat Oahppogirji s 41 – 46.....	75
Lassi dieđut.....	75
IT mii lea dat?	75
IT lea stuorra ávkin servodahkii.....	75
IT sáhtta leat vahágin servodahkii ja olbmuide.....	78
IT-njuolggadusat.....	79
Vástádušat Loga-ja-vástit bargobihtáide s 46	79
Vástádušat ja kommentárat bargobihtáide s 46.....	79
Muhtin heivvolaš filosofalaš gažaldagat IT ja servodat fáddái	81
Lassi metodalaš tipsat	81
Heivvolaš liŋkkat.....	82
Mánngakultuvrralaš servodat Oahppogirji s 47 – 55	83
Lassi dieđut.....	83
Davviriikkain leat mánngalágan kultuvrrat.....	83
Leat eambo seammáláganvuodát go sierraláganvuodát.....	84
Ovdagáttut.....	84
Rasisma.....	85
Antirasisttalaš barggut	86
Mo sáhttit ustitlaččat eallit ovtas?.....	86
Vástádušat Loga-ja vástit bihtáide s 55.....	87
Kommentárat Daga-ja-oahpa-eambo bihtáide s 55.....	87
Muhtin heivvolaš filosofalaš gažaldagat Mánngakultuvrralaš servodat fáddái	88
Lassi metodalaš tipsat	88
Heivvolaš liŋkkat.....	89

Oahpaheddjiid ráva OVTTAS OEE-fága 5.-7.

Mo lea OVTTAS oahppogirjeráidu huksejuvvon?

Oahppogirjjit

OVTTAS lea oahppogirjeráidu jurddašuvvon mánáidskuvlla 5. -7- ceahkkái. Girjeráidui gullet Máilmmioskkoldagat ja eallinoaidnu, Sirkumpolára álbmogat ja sin oskkoldagat ja Filosofiija ja etihkka. Girjjit leat huksejuvvon nu ahte leat sihke ingressat, illustrerejeaddji govat, govateavsttat, teakstabihtát main leat čilgejeaddji dahje gažadeaddji bajilčállagat, rávdateavsttat ja sátnečilgehusat. Ingressain leat váldodieđut oanehaččat čilgejuvvon. Govat ja govateavsttat galget bures illustreret teavstta ja heivet tekstii, ja áinnas buktit lassi dieđuid lohkkái. Rávdateavsttat galget oanehaččat vástidit bajilčállaga, ja čalmmustahttit váldooasi teakstabihtás. Sátnečilgehusat galget čilget maid sánit mearkašit. Dasa lassin leat juohke fáddái dahkkon bargobihtát guovtti dásis. Loga-ja-vástit bihtát leat dahkkon ingressaide. Ingressain galgá álki gávdnat čielga vástádusa gažaldahkii, ja lea jurddašuvvon ohppiide geat eai nagot reflekeret ja dulkot. Daga-ja-oahpa-eambbo bihtát leat jurddašuvvon čiekŋudeapmái ja dat gáibidit dávjá ahte oahppit galget geavahit eará gálduid, ohcat, smiehttat, árvoštallat ja plánet. Daid gaskkas leat maid praktihkalaš bihtát ja duddjon-bihtát. Ohppiidgirjjiin geavahit sániid nu go *dávjá*, *muhtimat* ja *muhtin olbmot*. Dan vai ii galgga bohciidit jáhkku ahte buohkat čuvvot seammá eallinnjuolggadusaid, rituálaid ja rohkosiid, ja gárvodit seammá láhkai.

Ráva oahpaheaddjái

OVTTAS oahppogirjeráidui lea dahkkon ráva oahpaheaddjái. Dat orru lágádusa neahttasiiddus, ja devdo ja ođasmahtto dađistaga. Das leat lassi dieđut juohke fáttá birra, vástádusat ja kommentárat buot bargobihtáide. Rávvgis gávdnojit maid mitalusat ja máidnasat maid oahpaheaddji sáhtta čálihit ja juohkit ohppiide, dahje sáhtta jitnosit lohkat

OVTAS 3 Filosofiija ja etihkka

ceahkis. Muitalusat ja máidnasat heivejit fáttáide. Gávdnojit metodalaš tipsat juohke fáddái. Rávvaga vuolde gávdnojit govat maid oahpaheaddji sáhtta geavahit fáttá álggaheapmái ja/dahje geardduheapmái. Juohká fáddái leat dahkkon árvvoštallanskovit gos oahppit merkestit maid leat oahppan. Dat leat dahkkon oahppoplána máhttoulbmiliid mielde. Árvvoštallanskovit leat ávkin go oahpaheaddji áigu árvvoštallat oahpahusa, ja sáhttet maid vuodđun váhnenságastallamiin. Juohke fáddái lea dahkkon bargobihtta mii lea jurddašuvvon geardduheapmái. Rávvagis gávdnojit jahkeplánaevttohusat maid oahpaheaddji sáhtta geavahit dahje heivehit sin dilálašvuhtii. Jahkeplána lea dahkkon gaskkamearalaš diibmologu mielde. Juohke fáddái leat kopijiaoriginálat maid oahpaheaddji sáhtta čálihit ja juohkit ohppiide. Reaidostobes gávdnojit reaidut ja čilgehusat stoahkamiidda maid oahpaheaddji sáhtta geavahit oahpahas. Dat eai leat čatnon sierra fáttáide.

Ovdamunni das go rávagirji lea neahtas, lea ahte oahpaheaddji álkit ja njuolga sáhtta deaddilit ja mannat evttohuuvon neahtasiiduide. Nubbi lea ahte neahtasiidu álkit sáhtta ođasmahttot, ja ahte maiddái eará oahpaheaddjit ja berošteaddjit sáhttet lasihit metodalaš tipsaid ja dieđuid. ČállidLágádus sávvá ahte oahpaheaddjit astet lasihit dieđuid, bargobihtaid ja tipsaid mat sáhttet leat buohkaide ávkin. Váldet áinnas oktavuoda minguin jos lea dáhttu leat mielde ovddideamen rávvaga.

Máhttolokten 2006 S

OVTAS lea dahkkon ML06S mielde. Dat mearkkaša ahte ML06S OEE máhttoulbmilat leat vuodđun sihke sisdoalus ja bargobihtáin. Bargobihtát leat hábmejuuvon dan láchkai ahte vihtta vuodđogálgga (lohkan, čállin, rehkenastin, IT máhttu, ja njálmmálaš ovdanbuktindáidu) galget ovddiduvvot. Čállin lea geahččalan fátmastit maiddái Suoma ja Ruoŋa beal sámi guovlluid. Ollu dieđut čalmmustit maiddái Suoma ja Ruoŋa diliid. Mii sávvat ja háliidit ahte davvisámegiela oahppit sihke Ruoŋa ja Suomas geavahivčče OVTAS oahppogirjeráiddu oahpahas vuodđoskuvllas.

Máhttolokten 2006 S OEE

Osku, Eallinoaidnu ja Etihkka -

Fágagelbbolašvuodamihttomearit 7. jahkeceahki manjel

OSKU, EALLINO Aidnu JA ETIHKKA - SÁMI OAHPPOPLÁNA

Fága ulbmil

Oskkut ja eallinoainnut speadjalastet olbmuid čiekŋaleamos gažaldagaid ja leat historjjá čađa leamaš mielde hábmeme ovttaskasolbmuid, searvevuodaid ja servodagaid. Máhttu oskkuid ja eallinoainnuid birra lea mávssolaš ovttaskasolbmui, vai máhtta dulkot eallingearddi ja ipmirdit kultuvrraid iežas servodagas ja muđui máilmmis. Dán áiggi mánát ja nuorat deaivvadit mánggalágan kulturváikkuhusaiguin ja árvovuoduiiguin. Risttalaš osku ja árbevieru lea čuđiid jagiid váikkuhan sámi, norgga ja eurohpalaš kultuvrra. Sámis lea don doloža rájes leamaš dábálaš ahte iešguđet kultuvrraid olbmot deaivvadit, go sámit eamiálbmogiin leat ássan bálddalagaid eanetloguálbmogiiguin. Sirkumpolára oskkolaš árbevierut mat gávdnojit eatnama davvibeali eamiálbmogiin, leat oassin oktasaš oskkolaš árbbis. Máhttu sámi luonduoskku ja sámi árvojurddašeami birra galgá veahkehit ipmirdit kultuvrra ja servodaga, vieruid ja árbevieruid.

Seammás lea humanisttalaš árvoárbevierut addán kulturárbái viidát hivvodaga. Oskkoldatlaš ja eallinoinnolaš girjávuohta váikkuha eambo ahte eambo servodaga. Dovdat iešguđetlágan oskkuid ja eallinoainnuid, etihka ja filosofiija lea deatalaš eaktun eallindulkomii, ehtalaš diđolašvuhtii ja ipmárdussii oskkuid ja eallinoaidnorájiid rastá. Go oktavuodat buot máilmmi eamiálbmogiid gaskkas leat lassánan, dagaha dat ahte lea

OVTTAS 3 Filosofiija ja etihkka

deatalaš diehtit juoidá eamiálbmogiid oskkolaš árbevieruid birra maiddái máilmmiviidosáčat.

Osku, eallinoaidnu ja etihkka oppalaš oahppahábmenfágan galgá veahkkin hukset oktasaš máhttovuodu ja referánsarámmaid, veahkkin ođđa áddejupmái ja várret saji iešguđet agiide heivehuvvon dialogaide. Máhttu oskkuid ja eallinoainnuid birra, ja makkár doaibma dain lea sihke árbevierrun ja áigeovuodilis gáldun oskui, morálii ja eallindulkomii, lea guovddážiis fágas. Fága galgá leat deaivvadansadjin ohppiide geain lea iešguđetlágan duogáš, gos buohkat galget árvvus adnot. Oahpaheapmi galgá arvosmahttit ohppiid oppalaš oahppahábmemma ja addit saji imaštallamii ja refleksuvdnii. Dasto galgá fága leat veahkkin ovdánahttit dáiddu ságastallat olbmui geain lea iešguđetlágan oaidnu oskku- ja eallinoaidnogažaldagaide. Dát mielddisbuktá ahte ákte oskkolaš árvvuid, olmmošvuoigatvuođaid ja olmmošvuoigatvuođaid ehtalaš vuodu.

Fága galgá addit máhtu risttalašvuođas, sirkumpolára eamiálbmogiid oskkuin, eará máilmmioskkuin ja eallinoainnuin ja ehtalaš ja filosofalaš fáttáid birra. Dat galgá addit máhtu das makkár mearkkašupmi risttalašvuođas lea kulturárbin min servodahkii. Dan dihte galgá risttalašvuođamáhttu leat stuorimus oassin oahppostoffahivvodagas. Dát mearkkaša ahte lea sadji báikkálaš variašuvnnaide go juogada fága válдоosiid vai olaha gelbbolašvuođamihttomeriid.

Osku, eallinoaidnu ja etihkka lea dábálaš skuvlafága mii dábálaččat galgá čohkket buot ohppiid. Oahpahušláhka bidjá vuodđun ahte oahpaheapmi galgá leat objektiiva, kritihkalaš ja pluralistalaš. Dat mearkkaša ahte galgá leat áššálaš ja bealátkehtes ja ahte iešguđet máilmmioskkut ja eallinoainnut galget ovdanbiddjot áktejumiin. Oahpaheamis ii galgga sárdniduvvot eaige galgga leat oskkumeanut. Ovtadássásaš pedagogalaš prinsihpat galget biddjot vuodđun. Dat mearkkaša ahte buot oskkut ja eallinoainnut galget daid earenoamášvuođa ja girjáivuođa vuodul meannuduvvot fágalaččat ja áššái heivehuvvon vugiin.

Heivehuvvon oahpahas lea bajibušprinsihppa. Oahpaheamis galgá geavahit mánggalágan ja hásttuheaddji bargovugiid, mat veahkkin gaskkustit buot beliid fágas. Bargovugiid ferte seammás várrogasvuodain válljet. Erenoamážit guoská várrogasvuohhta bargovugiide mat ovddasteddjiid ja ohppiid oskku ja eallinoainnu mielde orrot leamen eará oskkuid meannun dahje doarjume eará eallinoainnu. Sihke oktagaslaš ja báikkálaš fuolahusaid berre vuhtiiváldit.

Jus oahppi dieđiha beassat luvvejuvvot osiin dábálaš oahpahasas oahpahaslága § 2-3a mielde, galgá dát čuovvoluvvot heivehuvvon oahpahasain. Eaktuduvvo ahte lea bistevas ovttasbargu ruovttu ja skuvlla gaskkas ja buorre diehtujuohkin movt oahpahas jurddašuvvo čađahuvvot.

Fága váldoosit

Fága lea juhkkujuvvon váldoosiide madda leat hábmejuvvon gelbbolašvuodamihttomearit.

Váldoosit dievasmahttet nuppit nuppiid ja fertejit gehččojuvvot oktavuohthan.

Osku, eallinoaidnu ja etihkas leat gelbbolašvuodamihttomearit 4., 7. ja 10. jahkeceahki manjel

OVTAS 3 Filosofiija ja etihkka

Bajilgovva váldoosiin:

Jahkeceahkki	Váldoosit			
1.-7.	Risttalašvuohta	Sirkumpolára eamiálbmogiid oskkut	Juvddálašvuohta, isláma, hinduisma, buddhisma ja eallinoaidnu	Filosofiija ja etihkka
8.-10.	Risttalašvuohta	Sirkumpolára ja eará eamiálbmogiid oskkut	Juvddálašvuohta, isláma, hinduisma, buddhisma, eará oskkolaš girjáivuohta ja eallinoaidnu	Filosofiija ja etihkka

Risttalašvuohta

Váldooassái *risttalašvuohta* gullet risttalašvuohta historjjálaš geahčanguovllus ja movt risttalašvuohta ipmirduvvo ja čađahuvvo Sámis, Norggas ja máilmmis dán áiggi, Biibbala mearkkašupmi kulturipmárdusa ja oskku gáldun, ja risttalašvuođa mearkkašupmi servodahkii ja kultuvrii. Váldooasis galgá giedahallat risttalašvuođa iešguđetlágan árbevieruid ja girkoservodagaid.

Sirkumpolára eamiálbmogiid oskkut

Váldooassái *sirkumpolára eamiálbmogiid oskkut* gullet sámiid ja eará sirkumpolára eamiálbmogiid luondduoskkut ja oskkoldatlaš ja ehtalaš árbevierut. Nuoraidceahkis galgá dát váldooassi maid addit dieđu eará eamiálbmogiid oskkuid birra.

Juvddálašvuohta, isláma, hinduisma, buddhisma ja eallinoaidnu

Váldooassái *juvddálašvuohta, isláma, hinduisma, buddhisma ja eallinoaidnu* gullet dát oskkut ja válljejuvvon eallinoainnut historjjálaš geahččanguovllus, dáid oskkuid čálaárbevierut kulturipmárdusa ja oskku gáldun, ja movt dát oskkut ja eallinoainnut ipmirduvvojit ja čađahuvvojit máilmmis ja Norggas dán áiggi. Nuoraidceahkis galgá dát váldooassi maid addit dieđuid eará oskkuin ja eallinoainnuin mat dál gávdnojit Norggas, ja eará oskkolaš ja eallinoinnolaš girjáivuodas.

Filosofiija ja etihkka

Váldooassái *filosofiija ja etihkka* gullet filosofalaš jurddašanvuohki ja ehtalaš reflekšuvdna Muhtin guovddáš filosofat gullet dohko, ja guovddáš eallingažaldagat, morálalaš árvoválljemat ja ehtalaš ákkastallamat leat guovddášis. Váldooassái gullet maid miellaguottut ja áigeguovdilis ehtalaš čuolbmagažaldagat mánáid ja nuoraid eallimis, lagasservodagas ja máilmmiviidosáččat. Váldooasis gieđahallojuvvojit oktavuodát gaskal etihka, oskku ja eallinoainnu.

Fágadiibmolohku

Diibmolohku lea almmuhuvvon 60-minuvtta ovttadahkan.

MÁNÁIDCEAHKKI

1.-7. jahkecehkiin: 427 diimmu

NUORAIIDCEAHKKI

8.-10. jahkecehkiin: 157 diimmu

Vuođđogálggat fágas

Vuođđogálggat leat integrerejuvvon gelbbolašvuođamihttomeriide gos dat leat mielde ovdánahttime fágagelbbolašvuođa ja leat maid oassin das. Osku, eallinoaidnu ja etihkka fágas ipmirduvvojit vuođđogálggat ná:

Máhttit njálmmálaččat ovdanbuktit mearkkaša OEEs geavahit hupmangiela gulahallat ja čilget oskkuid ja eallinoainnuid, etihka ja filosofiija. Njálmmálaš gálggat dego ságastallan, dialoga, muitaleapmi ja selveheapmi leat imaštallama, guorahallama ja ákkastallama gaskaoamit. Fágas deattuhuvvo muitaleapmi njálmmálaš ovdanbuktinvuohkin.

Máhttit lohkat mearkkaša OEEs muosáhit ja ipmirdit teavsttaid. Lohkan geavahuvvo viežžat dieđuid, dulkot, reflekeret ja áššálaččat ja analyhtalaččat geahčadit mitalusaid ja fágadieđuid mat leat sihke árbevirolaš ja multimedialaš gaskkustanhámis.

Máhttit čálalaččat ovdanbuktit mearkkaša OEEs ahte máhtta ovdanbuktit máhtu oskkuid ja eallinoainnuid, etihka ja filosofiija birra ja oaiviliid dain áššiin. Čállin čielgada jurdagiid, vásáhusaid ja oaiviliid ja lea veahkkin dulkot, ákkastallat ja gulahallat. Čállin lea OEEs maddái deaivvadit iešguđetlágan estehtalaš čálahámiiguin ja daid geavahit.

Máhttit rehkenastit mearkkaša OEEs ahte máhtta geavahit iešguđetlágan áigerehkegiid ja vugiid movt sáhtta čájehit jahkodatrievdamiid, gávdnat čálabáikkiid oskuigullevaš čállagiin, deaivvadit matemáhtalaš dajaldagaiguin ja lohkovastagaiguin ja dulkot ja geavahit statistihka. Máhttit dovdát ja geavahit geometralaš hámiid estehtalaš ovdanbuktimiin ja arkitektuvrras eaktuda rehkenastingálgga.

Máhttit atnit digitála reaidduid lea OEEs veahkkin suokkardit oskkuid ja eallinoainnuid gávdnandihti iešguđetlágan ovdandivvumiid ja geahčanguovlluid. Deatalaš gálga lea máhttit atnit digitálalaš diehtohivvodaga mii gávdno, dego govaid, teavsttaid, musihka ja filmmaid, vugiid mielde mat ovttaštattet hutkáivuođa ja gáldokritihkalaš diđolašvuođa. Digitála mediat addet ođđa vejolašvuodaid gulahallat ja ságastallat oskkuid ja eallinoainnuid birra. Dát mediat addet vejolašvuođa oažžut valjit dieđuid áigeovdilis ehtalaš čuolbmagažaldagaid birra.

Gelbbolašvuodamihttomearit 7. jahkeceahki manjel

Risttalašvuoha

Oahpahusa mihttomearri lea ahte oahppi galgá máhttit

- čilget movt Biibbal lea huksejuvvon, máhttit ohcat biibbalteavsttain čálabáikkiid ja reflekeret Biibbala ja giela ja kultuvrra oktavuođa birra
- selvehit Boares testamentta guovddáš mitalusaid patriárkkaid historjjá rájes gitta profetaid rádjái
- selvehit Ođđa testamentta guovddáš mitalusaid Jesusa rájes Bávlosa rádjái
- mitalit risttalašvuođa historjjá guovddáš dáhpáhusaid ja olbmuid birra álgogirku rájes reformašuvnna rádjái
- mitalit Norgga risttalašvuođa historjjá guovddáš dáhpáhusaid ja olbmuid birra reformašuvnna rádjái
- viežžat dieđuid ja mitalit Sámi dálá girkoallima birra
- ságastallat muhtin lávlla- ja sálbmateavsttaid birra ja sámi oskkolaš musihkaárbevieruid birra
- ságastallat risttalašvuođa, risttalaš eallindulkoma ja etihka birra deattuhettiin ipmilgova, olmmošoainnu, áigeovdilis ehtalaš hástalusaid ja välljejuvvon risttalaš teavsttaid
- ságastallat logi báhkoma, Áhččámet-rohkosa ja apostalaš oskkudovddastusa sisdoalu birra

OVTAS 3 Filosofiija ja etihkka

- čilget risttalaš áigerehkega ja girkojagi, válddahit risttalaš allabasiid ja guovddáš rituálaid
- válddahit girkovistti ja eará risttalaš rohkosviesuid ja reflekeret daid mearkkašumi ja geavahusa birra, ja atnit digitála reaidduid ohcat dieđuid ja ráhkadit ovdandivvumiid

Sirkumpolára eamiálbmogiid oskkut

Oahpahusa mihttomearri lea ahte oahppi galgá máhttit

- addit bajilgova sámi luondduoskku váldo dievdo- ja nissonipmiliin ja selvehit movt daidda dolle oktavuoda vieruid ja rituálaid bokte
- digaštallat mitalusaid luonddu veahkeheddjiid ja gáhttejeddjiid birra ja guovddáš árvogažaldagaid mat leat čadnon olbmo ja luonddu oktavuhtii
- ságastallat dovddus bassibáikkiid birra luonddus ja daid mearkkašumi birra sámi árbevierus
- válddahit sámi luondduoskku ja risttalašvuoda gaskavuoda historjjálaš geahčanguovllus
- ovdandivvut eará sirkumpolára eamiálbmotoskkuid váldoiešvuodaid

Juvddálašvuoha, isláma, hinduisma ja buddhisma ja eallinoaidnu

Juvddálašvuoha

Oahpahusa mihttomearri lea ahte oahppi galgá máhttit

- čilget mii lea Tanak, Tora ja Talmud ja ságastallat guovddáš juvddálaš mitalusaid birra
- ságastallat juvddálašvuoda, juvddálaš eallindulkoma ja etihka birra deattuhettiin ipmilgova, olmmošoainnu, oskkudovddastusa, teakstaválljosa ja áigequovdilis ehtalaš hástalusaid

OVTTAS 3 Filosofiija ja etihkka

- čilget juvddálaš kalendara ja áigerehkega, ja válddahit juvddálaš allabasiid, rituálaid ja musihka
- válddahit tempela ja synagoga ja guorahallat daid mearkkašumi ja geavahusa, ja atnit digitála reaidduid ohcat dieđuid ja ráhkadit ovdandivvumiid

Isláma

Oahpahusa mihttomearri lea ahte oahppi galgá máhttit

- čilget mii lea Korána ja hadith, ja ságastallat isláma guovddáš mitalusaid birra
- ságastallat isláma, isláma eallindulkoma ja etihka birra deattuhettiin ipmilgova, olmmošoainnu, oskkuartihkkaliid, vihtta čuoldda, teakstaválljosa ja áigeguovdilis ehtalaš hástalusaid
- čilget isláma áigerehkega vuolggasaji, ja válddahit isláma allabasiid, rituálaid ja musihka
- válddahit moskéa ja guorahallat dan mearkkašumi ja geavahusa, ja atnit digitála reaidduid ohcat dieđuid ja ráhkadit ovdandivvumiid

Hinduisma

Oahpahusa mihttomearri lea ahte oahppi galgá máhttit

- ságastallat hinduismma guovddáš mitalusaid birra
- ságastallat hinduismma, hinduisttalaš eallindulkoma ja etihka birra deattuhettiin muhtin ipmiliid ja nissonipmiliid, dilálašvuoda- ja ipmillašvuodaoinnu, olmmošoainnu, teakstaválljosa ja áigeguovdilis ehtalaš hástalusaid
- čilget hinduisttalaš allabassekalendara, ja válddahit hinduisttalaš allabasiid, rituálaid ja musihka
- válddahit tempela ja guorahallat dan mearkkašumi ja geavahusa, ja atnit digitála reaidduid ohcat dieđuid ja ráhkadit ovdandivvumiid

Buddhisma

Oahpahusa mihttomearri lea ahte oahppi galgá máhttit

- ságastallat buddhismma guovddáš mitalusaid birra
- ságastallat buddhismma, buddhisttalaš eallindulkoma ja etihka birra, deattuhettiin Buddha, dilálašvuodaoainnu, olmmošoainnu, oahpa, seahtoservodaga, teakstaválljosa ja áigeguovdilis ehtalaš hástalusaid
- čilget buddhisttalaš allabassekalendara, ja válddahit buddhisttalaš allabasiid, rituálaid ja musihka
- válddahit tempela ja klostera ja guorahallat daid mearkkašumi ja geavahusa, ja atnit digitála reaidduid ohcat dieđuid ja ráhkadit ovdandivvumiid

Eallinoaidnu

Oahpahusa mihttomearri lea ahte oahppi galgá máhttit

- ságastallat maid eallinoaidnu sáhtta mielddisbuktit
- čilget mii humanisttalaš eallinoaidnu lea, ja ságastallat humanisttalaš eallindulkoma ja etihka birra deattuhettiin duohtadiliipmárdusa, olmmošoainnu, teakstaválljosa ja áigeguovdilis ehtalaš hástalusaid
- ságastallat Norgga Human-Etisk Forbund ja máilmmi eallinoaidnuhumanismma duogáziid ja iešvuodaid birra
- válddahit Norgga eallinoaidnuhumanismma ávvudemiid ja guovddáš seremoniijaid ja musihkkaalbmanemiid mat speadjalastet humanismma

Filosofiija ja etihkka

Oahpahusa mihttomearri lea ahte oahppi galgá máhttit

- čilget mii lea filosofiija ja etihkka
- mitalit Platona ja Aristoteles birra ja digaštallat muhtimiid sudno jurdagiin
- ságastallat áigeguovdilis filosofalaš ja ehtalaš gažaldagaid birra ja digaštallat hástalusaid mat leat čadnon fáttáide geafi ja rikkis, soahti ja ráfi, luondu ja biras, IT ja servodat
- ságastallat etihka birra oktavuodain nu go iešguđetlágan bearašhámadagat, sohkabeliid oktavuohta, iešguđetlágan sohkabealidentitehta ja buolvaid oktavuođat
- ságaskuššat muhtimiid min áiggi sámi servodagaide áigeguovdilis árvogažaldagain
- ságastallat čearddalaš, oskkoldatlaš ja eallinoinnolaš unnitloguálbmogiid birra Norggas ja reflekeret mánggakultuvrralaš servodahkii guoski hástalusaid birra
- digaštallat rasismma ja movt antirasisttalaš barggut sáhttet eastadit rasismma
- čilget deatalaš osiid ON' olmmošvuoigatvuođajulggastusas ja ILO-konvenšuvnnas nr. 169 eamiálbmogiid ja čearddalaš álbmogiid hárrái iešmearrideaddji riikkain ja ságastallat dáid mávssolašvuođa birra

Oahpahit OEE-fága vuodđoskuvllas

Oahpahit OEE – lea guottuidhukseamis sáhka

Osku, eallinoaidnu ja etihkka ii leat duššefal máhttofága. OEE lea dat fága mii eanemusat váikkuha guottuid ovddideamis ja doaibmá maid dego deaivvadansadjin ohppiide geain leat sierranas oainnut ja oskkoldagat.

Oahpahit iešguđet oskkoldagaid ja eallinoainnuid, mearkkaša seammá go oahpahit eará olbmuid oskkuid, jáhkuid ja bassi áššiid birra. Dákkár áššit leat ollu olbmuide dehálaččat eallimis. Lea dalle čielggas ahte oahpahit oskkoldagaid birra addá stuorra morálalaš ovddasvástádusa oahpaheaddjái. Oahpahus lea mielde hábmemin ohppiid guottuid eará olbmuid oskkuid ektui. Ii dušše dan, muhto maiddái hábme guottuid olbmuid birra geat oskot. Dát guoská maiddái mieloohppiid ektui – geat sáhttet leat laestadiánarat, hellodatustibat, jehova viitanat, adventisttat, juvddálaččat, risttalaččat, muslimat, buddhisttat, hinduisttalaččat, luondduoskkolaččat dahje humanetihkárat.

Oahpaheaddji gii gilvá negatiiva guottuid muhtin oskkoldaga ektui, lea seammás mielde váikkuheamen ja hábmemin negatiiva guottuid olbmuid ektui geat čuvvot oskkoldaga. Dán birra berre oahpaheaddji smiehttat ja leat diđolaš ovdal go oahpahišgoahdá fága. Son berre guottuidis árvvoštallat, ja láchit oahpahusa nu bures go vejolaš vai ii soardde ohppiid ja váhnemiid. Áigumuš lea ahte oahpahus galgá ovddidit áddejumi, árvvusatnima ja dialoga olbmuid gaskkas geain leat iešguđetlágan oskkoldagat ja oainnut oskkoldatgažaldagaide. Dattege skuvla ii goasse sáhte beassat eret das ahte muhtin oahpaheaddjit soitet rihkkut oahppolága, danne go oahpaheaddjit dábálaččat leat olbmot.

Luvvet eret oahpahasas

OEE galgá fátmastit ja čohkket buot ohppiid, beroškeahhtá das makkár oskuduogáš sis lea. Danne ii galggašii váhnemiin leat dárbu mánáid luvvet eret oahpahasas. Fága galgá ovddidit árvvusatnima, dialoga, áddejumi ja gierdevašvuoda áššiide mat gusket oskkoldagaide ja

OVTAS 3 Filosofiija ja etihkka

eallinoainnuide. Seammás galgá fága addit máhtu ja dieđuid oskkoldagaid ja eallinoainnuid árbevieruid, oskku čađaheami, iešvuođaid, mánggabealatvuođa, morála ja etihka birra.

Sihke oahppoláhka ja máhttolokten deattuha ahte sárndideapmi ja oskkolaš meannudeamit eai galgga dáhpáhuvvat oahpahusas. Jos dat galget dáhpáhuvvat, de galget váhnemat sáhttit luvvet mánáidasaset eret dain. Omd. Jos oahppit galget ipmilbálvalusas oassálastit.

Sálbmalávlun ja rohkadallan maid sáhttet dakkár dilálašvuođat main váhnemat dáhttut eretluvvenuoigatvuođa geavahit. Fitnat girkus (go ii leat ipmilbálvalus) ii leat seammá go oassálastit ipmilbálvalusas. Áican, geahččan ja oahppan ii leat seammá go aktiivvalaččat oassálastit. eretluvvenuoigatvuođa ii sáhte áicama ja geahččama oktavuodas geavahit.

Oahpaheaddji/skuvla galgá dákkár vuoigatvuođaid ruovttuide álmuhit, vai sii sáhttet árvoštallat galget go vuoigatvuođa, ja goas galget vuoigatvuođa geavahit. Oahpaheaddji galgá de iežas oahpahusa dan mielde plánet. Eretluvven ii gáibit ahte váhnen galgá ákkastallat dan ovddas. Ii leat vejolaš eretluvvenuoigatvuođa geavahit olles fága ektui.

Skuvla ferte datte leat gárvvís das ahte muhtimin sáhttá geavvat nu ahte oahppit ja joavkkut juhkkovit muhtin dilálašvuođain. Datte galgá oahpaheaddji láchit dili nu ahte dát dáhpáhuvva uhcimus lági mielde. Buorre diehtujuohkin ja buorit fágalaš ákkastallamat plánaid ektui sáhttet eastadit juohkima ja maiddá eretluvvema.

§ 2-3a. Fritak frá aktivitetar m.m. i opplæringa

Skolen skal vise respekt for elevane og foreldra sine religiøse og filosofiske overtydingar og sikre retten til likeverdig opplæring.

Elevar skal etter skriftleg melding frå foreldra få fritak frå dei delar av undervisninga ved den enkelte skolen som dei ut frå eigen religion eller eige livssyn opplever som utøving av ein annan religion eller tilslutning til eit anna livssyn, eller som dei på same grunnlag opplever som støytande eller krenkjande. Det er ikkje nødvendig å grunngi melding om fritak etter første punktum.

Det kan ikkje krevjast fritak frå opplæring om kunnskapsinnhaldet i dei ulike emna i læreplanen. Dersom skolen på eit slikt grunnlag ikkje godtek ei melding om fritak, må skolen behandle saka etter reglane om enkeltvedtak i forvaltningslova.

Skolen skal ved melding om fritak sjå til at fritaket blir gjennomført, og leggje til rette for tilpassa opplæring innanfor læreplanen.

Skoleeigaren skal årleg informere elevane og foreldra til elevar under 15 år om reglane for fritak og om innhaldet i opplæringa.

Elevar som har fylt 15 år, gir sjølv skriftleg melding som nemnt i første ledd.

Bargovuogit

Bargovuogit OVTAS girjiin galget leat mielde ovddideamen vuodđogálggaid, máhtolašvuoda ja gelbbolašvuodamihttomeriid ML06S-plánas. Dás čuvvot lassi jurdagat dan birra mo sáhtta musihkain, govaiguin, ságastemiin ja drámain bargat OEE-fága oahpahusas.

Mo “lohkat” govaid?

OVTAS girjiin leat sihke sárgosat, fotogovat ja dáiddagovat. Jurdda lea ahte govat galget hástalit ságastit fáttáid birra. Dás čuvvot muhtin čuoggát mat sáhttet vuolggahit ságasteami. Neahttasiidduin gávdnojit maid govat maid oahpaheaddji sáhtta geavahit fáttá álggaheapmái dahje loahpaheapmái ja geardduheapmái.

1. Assosieret

- a) Maid smiehtat go oainnát gova? Assosieren lea dehálaš ja oahpaheaddji sáhtta “dohppet” heivvolaš assosierema ja doalvvuhit ságasteami dohko gosa dáhttu.
- b) Mo lea “miella” govas? Čilge! (Somá, váivi, duodalaš, hohppos, moraš,)
- c) Gullá go govva oskkoldahkii, dahje eallioidnui? Čilge!

2. Čilget gova sisdoalu

- a) Mii dáhpáhuuvvá govas?
- b) Dovddat go olbmuid, dáhpáhusaid, dahje dán gova duogáža, historjjá?

3. Symbolihkka

- a) Leat go govas symbolat?
- b) Oainnát go juoidá mas lea erenoamáš mearkkašupmi
 - Makkár mearkkašupmi
 - Gii/Geat geavahit dákkár symbolaid?
 - Masa dat geavahuvvojit?

4. Hápmi

- a) Makkár govva lea? (Dáidda?, Fotogovva? Sárggus?)
- b) Mo don jáhkat govva lea dahkkon?
- c) Man boaris jáhkat govva lea?
- d) Makkár ivnnit leat geavahuvvon govas?

5. Dieđut

- a) Gii lea dahkan gova?
- b) Goas lea govva dahkkon?

Mo bargat musihkain?

Lea váttis buktit vástádusaid dasa mo musihka “vásihit”. Dan ferte juohkehaš iežas árvvuid ja jurdagiid mielde árvvoštallat. Sáhtta datte jurdagiid ektui oažžut ohppiid assosieret ja dieđuid, sisdoalu, áigumuša ja hámi árvvoštallat. Muhtin veahkkegažaldagat:

-Lea go musihkka movtta, vai morrašis?

-jođán, siivot,?

-lea go juoidá dán musihkas mii muitala ahte lea oskkolaš? Guđe oskkoldahkii?

-masa geavahuvvo? (Rohkadallamii, mediteremii, máidnumii (lovprising))

-sálbma vai lávlla?

-man birra lea teaksta? Leat go dáhpáhusat, sánit, namat teavsttas maid dovddat dahje leat ovdal gullan?

-makkár čuojanasat gullojit?

-boaris vai ođđaáiggáš?

-gos lea musihkka/sálbma/lávlla/luohti vuolgán? (riika, guovlu máilmmis)

Mo bargat drámain?

Dramatiseren gáibida buori ja čavga plána. Ollu oahppit moivváskit ja eai doaimma friddja ja “loažža” dilálašvuodain. Oahpaheaddji ferte erenoamážit smiehttat guđe teavsttat heivejit dramatiseremii ja heive go ceahkki/joavku drámabargguin bargat.

Hállankoarra lea buorre vuohki mo hárbhallat sihke jitnosit lohkama ja jietnavugiid hárbhallamiidda. Nieiddat ja gánddat sáhtte iešguđet teakstabihtáid lohkat ja oahpaheaddjis sáhtta instrueret galgá go savkkas, čeargun, morašlaš vai ilolaš jienat.

Mimen dahje rumašgiela bokte mitalit mitalusa. Oahppit sáhttet válljet muhtin mitalusaid ja dáhpáhusaid maid galget dušše rumašgiela bokte mitalit. Dát sáhtta boktit kreativitetha, ja sii soitet muitit “rumašdahkkon” mitalusa buorebut.

Oahpaheaddji sáhtta ieš oassálastit ja leat muhtin rolla čájáhusas. Dalle berre “álgit” iežas ođđa rolla muhtin rekvisihtain. Omd ahte son nahkeha eará biktasa, háhta dahje soabbi lea gieđas go boahtá. Jos ulbmil lea ahte oahppit galget oahppat Jesusa birra, de lea dehálaš ahte oahpaheaddji gii su ovddasta, lea Jesusa skihpár/olmmái dahje oahpis. Dalle ii dárbbáš BUOT diehtit Jesusa birra.

Mo ságastit ovttas filosofalaš áššiid birra?

Filosofiija ja etihkka ii leat dušše oahppat dovddus filosofaid birra ja maid sii dadje, dahje ahte oahppit galget šaddat filosofat. Ulbmil lea veahkehit ohppiid kritihkalaččat smiehttat ja árvvoštallat.

Mánát vigget gávnnahit mo áššit máilmmis doibmet ja danne sii dávjá jerret váttis gažaldagaid. Dewey Learning-by-doing filosofiija ávžžuha mánáid ieža gávnnahit vástádusaid gažaldagaide daguid ja iskkademiid bokte. Dát mielddisbukta ahte oahpaheaddji ja oahppi galget ságastit ja árvvoštallat ovttas. Vástádusat eai leat álkit ja oktageardánat ja rivttes vástádus ii soaitte oppanassiige gávdnot. Datte lea dehálaš ohppiid fuomášahttit ahte

OVTTAS 3 Filosofiija ja etihkka

muhtin vástádusat leat buoret go earát. Vástádusat main leat buoremus ákkat, leat buoremus vástádusat. Danne lea ge dehálaš ovttas gažadit, ovttas vástádusaid ohcat ja ovttas ákkaid hábmet. Oahpaheaddji berre váruhit buktimis iežas oaviliid ja oainnuid gažaldagaide go su oainnut leat dávjá ohppiid mielas dat “rivttes”. Dat fas sáhtta gáržžidit ohppiid jurddašanproseassa.

Čuoččuhus, čilgehus ja ágga leat doahpagat maid oahppit galget oahppat filosofalaš ságasteami bokte. Oahpaheaddji sáhtta dál gáibidit ahte čuoččuhusat leat čielgasat, ahte čilgehusat ja ákkat leat relevánta/gullevaččat fáddái, ja ahte čuoččuhusat/čilgehusat ja gažaldagat gullet oktii. Seammás fertejit oahppat/geardduhit vuodđomáhtu nu go vuordit sátnevuoru, astat guldalit maid nubbi muitala/dadjá ja smiehttat ovttas joavkkuin.

Lea vuogas ohppiid smávit, oadjebas joavkkuide (oahppit geat dovddadit guđet guimmiid bures) gos galget smiehttat ovttas. Dát vuohki lea maiddái mielde ovddideamen njálmmálaš vuodđogálgga. Smiehttat ovttas gáibida ahte oahpaheaddji stivre ságasteami vai ii spiehkas endorii ja šaddá ságasteapmi áibbas eará áššis go das mii lei áigumuš. Oahppit berrejit čohkkát rieggás vai oidnet guđet guimmiid. Loahpas lea dehálaš ahte oahppit ohppet fokuseret ságastanáššái (omd: Mii lea buorre skihpár/olmmái?), ja bissut das.

- Čuoččuhus
- Čilgehus
- Ágga

Filosofalaš ságasteami ráva

1. Liekkadeapmi

- Smiehttat ovttas
- Fokus

2. Čuoččuhus

- Čuoččuhus, gažaldat, govva, čuolbma, mitalus, dahje eará

3. Smiehttanáigi

(Lea dehálaš ahte smiehttanáigi lea doarvái ja áinnas guhkki álggus go lea filosofalaš ságastanvuogi/málla hárjehallamin. Dás sáhttet oahppi smávit joavkkuin ságastit ja áinnas čállit jurdagiid.)

4. Ságasteapmi

Buohkat galget oažžut áiggi ságastit, ja ságasteapmi galgá bissut rámaid siste. Lea vuogas ásahit geađggi dahje eará ávdnasa maid oahppi sáhtta doallat don botta go lea su vuorru cealkit/mitalit juoidá. Muhtin oahppit eai liiko hállat jitnosit earáid ovddas. Daid ii galgga bágget cealkit/mitalit. Oahpaheaddji sáhtta gažadit jos ságasteapmi orru bisáneamen. Son sáhtta maid hástalit sin čilget ja ákkastallat čuoččuhusaidis ovddas.

Veahkkegažaldagat:

- Manne jáhkat nu lea?
- Makkár ágga lea dus dása?
- Sáhtát go ovdamearkkaiguin čájehit ahte nu lea?
- Čilge manne it leat ovttaoaivil, dahje leat ovttaoaivil?
- Sáhtát go eará láhkai čilget? Sáhtta go eará sániiguin čilget?
- Gii háliida lasihit juoidá dáid čuoččuhusaide?

5. Smiehttanboddu ja loahpaheapmi

Veahkkegažaldagat:

- Leat go oahppan odđa áššiid? (maid?)
- Lei go juoga man birra it leat ovdal smiehttan? (mii?)
- Lei go juoga maid imaštit, lei go miellagiddevaš, somá?
- Guđe ákkat ja čilgehusat ledje du mielas buorit?
- Háliidat go eambbo ja viidáset bargat dáinna áššiin?

Loahpas sáhttet oahppit čállit iežaset ja earáid gažaldagaid, assosiašuvnnaid, čuoččuhusaid ja ákkaid. Sáhttet maid čállit maid sii leat oahppan, ja gažaldagaid mat leat báhcán vel. Čállin sáhtta dáhpáhuvat juohke dásis ságasteamis.

Filosofalaš ságastanvuogi njuolggadusat

- Mii astat guldalit maid earát hállet ja muitalit
- Mii árvvoštallat ja smiehttat dan maid earát hállet ja muitalit
- Buot jurdagat, idéat ja evttohusat galget árvvus atnot ja daid ii leat lohpi cuiggodit jallan dahje duššin
- Eai gávdno álkes/rivttes vástádusat gažaldagaide

Digaštallan lea dábálaš šánjer skuvllas. Mii digaštallat ja čuvgehit dehálaš beliid áššiin ja geahččalit juksat ovttaoaivilvuoda. Digaštallamis ja ságasteamis dáhpáhuvá oahppan sihke ohppiid gaskkas ja juohke ovttas. Giella ovdána ja sátneriggodat viidána go ođđa doahpagat njáhkjet ja sajáiduvvet gillii. Go oahppit njálmálaš giela bokte hábmejít máhtu, de sin giella ovdána ja šaddá dehálaš oahpporeaidun skuvllas.

Mo geavahit lagasbirrasa ávkin oahpahusas?

Oahpaheaddji ja oahppit sáhttet ovttas kártet guđe oskkoldatsuorggit gávdnojit lagasbirrasis. Sii sáhttet gažadit searvegotteláhtuid –jođiheddjiid, dahje čuovvut muhtin sin čoakkalmasaid/ipmilbálvalusaid/čoahkkimiid. Somá lea návddašit luonddu ja imaštit. Lášmmohallan olgun addá vejolašvuoda dahkat gárvves “luonddubálgá” mas leat gažaldagat ja bargobihtát gullevaččat fáddái. Eanaš guovlluin gos olbmot leat guhkká ássan, gávdnojit sieidegeađggit ja eará bassi báikkít. Daid sáhttet oahppit fitnat geahččamin ja guorahallamin. Oahpaheaddji berre diehtit gos daid gávdná. Allabasiid sáhtta kaleandarii merket ja čuovvut mo din guovllus ávvudit daid.

OVTAS – Filosofiija ja etihkka 5.- 7. ceahkki vuodđoskuvllas.

Filosofiija ja etihkka Oahppogirji s 7-12

Lassi dieđut

Filosofiija

Filosofiija lea imašteapmi. Mii imaštat ja jurddašat ja geahččalit gávdnat vugiid das mo eallit buoremusat, ja buriid vástádusaid iežamet eallingažaldagaide. Go mii ohcat vástádusaid ja árvoštallat iežamet välljemiid, de min eallin šaddá buoret, ja mii smiehttat dárkileabbot ovdal go välljet dahkat juoga. Juohkehaš ferte ieš árvoštallat ja jurddašit ja oaivvildit áššis. Dávjá sáhttet leat mánga vástádusa, ja olmmoš ferte de árvoštallat guđe vástádus lea buoremus. Ii leat álo álki smiehttat ja árvoštallat. Dan ferte hárjehallat.

Filosofiija gieđahallá gažaldagaid maid ferte jurddašit, árvoštallat ja smiehttat ovdal go vástida. Dákkár gažaldagat sáhttet leat omd: Manne lean mun? Dákkár gažaldagaide ii sáhte gávdnat vástádusa leksikonain. Gáibiduvvo ahte olmmoš smiehtta ja árvoštallá ovdal go gávdná vástádusa mii sutnje lea vuohkkaseamos. Galgá maid leat vejolaš ođđasit smiehttat ja rievdadit oainnu ja vástádusa. Go mii eará olbmuiguin ovtastallat ja ságastallat, de mii oahppat mo sii smiehttet ja jurddašit. Mii sáhttit maidái lohkat maid earát leat čállán ja teavsttain ohcat dieđuid ja viissisvuodá. Ulbmil filosofiijain lea ohcat ja gávdnat buriid vástádusaid eallimii ja máhttit ákkastallet iežat oaiviliid ja daguid ovddas. Oarjemáilmmi filosofiija deattuha ahte filosofiija lea ráhkistit viisodaga ja dieđu. Dieđalaš jurddašeami vuodđun lei olbmo lokten luonddu bajábeallai ja stivret luonddu. Luondu lei passiiva ávnnas

OVTAS 3 Filosofiija ja etihkka

maid olmmoš galgai aktiivvalaččat ja aggressiivagaccat vuoluštit ja oamastit. Olmmoš galgá ohcat nu ollu dieđuid go vejolaš ja eambo diehtu lea álo buoret ja das eai gávdno ráját. Eamiálbmogiid filosofiija meroštallá olbmo oassin luonddus. Eamiálbmogiid filosofiija deattuha baicce ahte gávdnojit áššit maid olmmoš ii dárbbáš, dahje gánnát diehtit.

Platon rehkenasto okta daid stuorámus máilmmi filosofain. Son šattai bajás Atenas antihkkaáiggis ja su bearaš lei rikkis ja fámolaš. Jurdda lei ahte son maid galgai oažžut fámolaš virggi gávpogis. 20 jahkásažžan son deaivvai Sokratesa. Sokrates lei su oahpaheaddji ja váikkuhii garrasit dasa ahte Platon šattai filosofan. Son čuvodii Sokrates 9 jagi. Son vásihii maddái ahte Sokrates oahpahisvugiidis ja jurdagiiddis ovddas áššáskuhttui ja gillái jápminduomu. Platon mearridii viidáset fievrridit Sokratesa oahpu ja jurdagiid. Son ásahii skuvlla dahje universitehta (Akademiija) gos son oahpahii studeanttaid. Ollu olbmot ohppe dan skuvllas seammá maid Sokrates lei Platonii oahpahan. Platon ozai ja geahččalii gávnnahtit vástádusaid filosofalaš gažaldagaide dego: Mii gávdno? Mo mii sáhttit oažžut dieđu dan birra mii gávdno? Mii lea buorre servodat?

Aristoteles riegádii Makedonias. Su áhčči lei gonagasa doavttir. 17 jahkásažžan son vulggii Atenii studeret Platona universitehtas. Doppe son bisui 20 jagi. Maddái son ásahii skuvlla ja dasa lassin vel stuorra girjerádjosa. Go Platon jámii, son dutkagođii luonddu. Son oaivvildii ahte olmmoš ferte dutkat, áicat ja iskat ja ii dušše navdit ja jáhkkit, gávdnan dihte duohtavuođa. Sus lei empiriijalaš jurddašeapmi. Dat mearkaša ahte buot diehtu ja dan maid mii máhttit huksejuvvo dutkama, iskama ja áicama mielde. Son oaivvildii ahte olbmot galget máilmmi ja duohta eallima oahppat dovdat dáidduset bokte.

Olmmoš lea sosiála ja ferte eallit earáiguin ovtas jos galgá leat lihkolaš. Olmmoš sáhttá ja máhttá jurddašit ja plánat. Datte leat olbmos maddái dovddut ja anistupmi (begjær). Aristoteles oaivvildii ahte jurdagat ja árvoštallamat galget mearridit dovdduid ja anistumi badjel. Aristoteles oaivvildii ahte juohke olmmoš ohcá ja geahččala gávdnat lihkolašvuođa ja buoremus eallima. Dan son gávdná go čuovvu Aristotelesá rávvagiid dasa ahte válljet gaskkameari. Omd lea duostilvuohta, dahje roahkkatvuohta gasku árgodaga (feighet) ja

OVTTAS 3 Filosofiija ja etihkka

roastilvuoda (dumdristighet). Dalle berre välljet duostilvuoda dahje roahkkatvuoda go galgá dahje šaddá dáid gaskkas välljet eallindilálašvuodas.

Aristoteles oaivvildii ahte luondu stivre buot ja luonddu rievdamis lea álo man nu lágan ulbmil ja áigumuš. Buot luonddugáhppálat mannet/rivdet iežaset áigumuša mielde. Datte olmmoš sáhtta smiehttat ja sáhtta välljet ii čuovvut iežas luonddu (muhtin muddui). Son oaivvildii ahte luonddu bealis leat nissonat albmáid vuolitárvosažžan, ja ahte muhtin álbmogat galget, ja heivejit buoremusat leat earáid bálvvát.

Platona ja Aristoteles jurdagat šadde ge vuodđun oarjemáilmmi (anglo-amerihkálaš) modearna ja analyhtalaš filosofiijan. Lea dát filosofalaš árbevierru mii gohčoduvvo filosofiijan, ja maid mii dovdat ja jurddašat go gullat sáni “filosofiija”.

Eamiálbmotfilosofiija

Juohke álbmot ja servodagat leat huksen iežaset máilmmiáddejumi dahje govvádusa, ja meroštallan gažaldagaid dego; manne mii leat dahje makkár rolla mis lea máilmmis. Sámiid dieđut leat áiggiid čađa olgguštuvvon go sii leat lundui gullevaččat ja danin vuolitárvosaččat. Sámit leat “primitiivvalaš dásis” dan ektui mo Eurohpá filosofat meroštalle iežaset/Eurohpá álbmoga. Ieža ledje “ovddabealde” ovdáneami dáfus, dan ovddit olmmošlaš dásis. Sámit ledje sin mielas ain dan ovddit olmmošlaš dásis. Go eamiálbmogat leat meroštallon lundui gullevažžan, sii leat šaddan olmmošgotti olggobeallái oktan eará vuolitárvosaččaiguin.

(Kuokkanen.2009: 94) Dattege lea eamiálbmogiid filosofiija ja rolla eamiálbmot servodagain dehálaš ovddideames ja iešmearrideame olláshuhttimis. Eamiálbmogiid filosofiijat čujuhit dihtolágan vugiide diehtit, dulkot, dovdat ja áddet/ipmirdit máilmmi maid eamiálbmogat leat hábmen historjjá čađa.

Buot kultuvrralaš joavkkut hábmejit golbma meroštallama maid ala sii huksejit buot eará meroštallamiid dan máilmmis gos ellet. Vuosttaš lea máilmmi govvádus, nubbi lea mii mearkkaša leat olmmožin ja goalmmát lea olbmo rolla dán máilmmis. Sámiid máilmmiáddejumi dahje kosmologiija “káarta” leamaš árbevirolaččat oaidnimis goavdásis,

OVTAS 3 Filosofiija ja etihkka

masa lei sárgojuvvon áddejupmi gomuvuođas ja dan deháleamos govvosat/symbolat.

(Pentikäinen 1987). Sámiid filosofiija leat eambo holistalaš go oarjemáilmmi filosofiija árbevierut.

Dat mearkaša ahte dat váldet mielde buot aspeavttaid ja beliid olbmo doaimmaid luondus.

Eamiálbmogat eai jurddaš máilmmi dego olggaldas objektan mainna olbmot sáhttet “rássat” ja bargat dahje doaimmahit. Máilbmi rievdá ja ođasmahtto ovtas olbmui.

Olbmuid, máilmmi ja buot eallima oktiigullevašvuohta lea guovddážis eamiálbmot máilmmiáddejumis. Mii leat buohkat fulkkežat.

Filosofiija ja dan sisdoallu lea rievdan dan mielde makkár gažaldagat leamaš relevánta dihto áigodagas. Maŋimuš áiggiid leat olbmo eambo ja eambo fuomášan ahte “buorre eallin” lea duođaige sorjevaš eatnama ja luonddu buresbirgejumis. Sámi vuodđoárvvut das mo olmmoš galgá eallit buorre eallima sisttisdollet rehálašvuođa, vuoiggalašvuođa, gutnálašvuođa ja gudnejahttima, masa gullá maiddá luonddubirrrasis vára váldit. Boazolihkku ja guollelihkku- doahpagat leat čatnon dasa. Dat muitala makkár olmmoš don leat ja mo don ealát iežat eallima. Dus lea dalle dássedeaddu ealus (eai leat menddo ollu miesit áldduid ektui omd). Jos nu lea, de daddjo ahte eallu lea “fasti”. Guollelihkku lea olbmos gii ii badjelgeahča guliid ja guollejávrriid, ja divššut dan maid gottát.

Etihkka

Etihkka lea mo mii jurddašat ovdal, birra ja maŋjá daguid maid leat dahkan. Gohčoduvo maiddá morála. Etihkka gokčá teorehtalaš sisdoalu sánis, ja morála fas čilge konkrehta daguid. Šaddá buorre morála jos smiehttá ja reflekttere ovdal go dahká juoidá. Lea dehálaš skuvllas veahkehit ohppiid dihtomielalašvuhtii dan ektui. Etihkka čilge mo mii galggašeimmet eallit ja morála fas muitala mo mii duođai eallit. Etihkka ásaha njuolggadusaid dasa maid heive dahkat ja maid ii heive dahkat. Buot olbmui leat jurdagat dan birra mii lea riehta ja boastut. Buot servodagain leat njuolggadusat ja lágat goddima, veahkaváldima, gielisteami, suoládeami ja seksuála daguid ektui. Mii oaivvildit gal seammá, muhto mis leat iešguđet ákkat ja čilgehusat dasa manne áššit leat nu mo leat. Datte ii leat doarvá ahte mis leat

njuolggadusat ja lágat, muhto mii galgat reflekteret ja jurddašit dan birra ahte maid heive dahkat ja mii lea riehta ja boastut.

Etihkka gieđahallá olmmošlaš gaskavuođaid ja mo mii dárbbášat guđet guoimmi. Mii čájehat ovddasmorraša ja váldit vuhtii guđet guoibmámet dárbbuid. *Galggat earáide dahkat dan maid sávat earát dutnje dahket.* Juohke háve ovdal go välljet juoidá dahkat, galggat árvoštallat: Mo vásiha son geasa dát dahku guoská dahje čuohtá? Jos vel leat ge njuolggadusat, de ferte álo ieš árvoštallat dagu. Njuolggadusat ja lágat sáhttet rievdaduvvot, go daid leat olbmot dahkan. Dat sáhttet rievdaduvvot ja sihkkovuvvot go ii leat daidda šat dárbu.

Vástádusat

Vástádusat Loga ja vástit -bihtáide s 12. Loga ja vástit- bargobihtáide gávdnojit čielga vástádusat ingressas.

1. Filosofiija muitala mo mii árvoštallat ja manne mii jurddašat nu go mii dahkat.
2. Filosofat geahččalit gávdnat vástádusaid eallingažaldagaide.
3. Platon ja Aristoteles.
4. Etihkka muitala mo mii välljet eallit.

Kommentárat bargobihtáide s 12.

Bargobihtáid čoavdimii, dárbbáša dávjá ocat dieđuid eará gálduin, smiehttat, ságastit, guorahallat ja iskat.

1. Smiehttan-bargobihtá. Oahppit sáhttet árvoštallat, ságastallat ja smiehtadit joavkkuin. Lea dehálaš ahte joavkkuin lea buorre áigi smiehttat ja árvoštallat, ja ahte sidjiide lea vejolaš čálistit árvalusaid. Loahpas sáhttibehtet olles ceahkis ságastit dan birra maid sii leat välljen otne.

2. Platon: Ideat, jurdagat eai nuppástuva jos vel máilbmi rievdá, muitalit mo áššit galggašedje leat, Aristoteles: Jurdagat ja ideat jávket go olmmoš jápmá. Juohke ealli luonddugáhppálagas (olbmuin, šattuain ja elliin) lea siellu.
3. Oarjemáilmmi filosofiija deattuha ahte mađe eambbo diehtu, máhttu ja oahppu, dađe buoret. Sámi filosofiija muitala, dahje árvvoštallá dieđu ja máhtu nu ahte olmmoš ii dárbbáš diehtit eambbo go dan maid son dárbbáša dasa ahte birget eallimis dan guovllus gos son lea.
4. Boazolihkku ja guollelihkku lea čatnon dasa ahte olmmoš gii meannuda ealuinis ja guollejávrriin ja guliin gutnálaččat, sus lea boazolihkku dahje guollelihkku. Dat mearkkaša ahte su ealáhusain manná bures, ja ahte sus šaddá buorre eallin. Muhtin siiddain lea dábálaš činadit go vuostá váldá ealu čakčat, go lea johtán geasseorohagas dálveorohakkii.
5. Oamedovdu-sátne lea árvideames čuvvon Biibbalis. Oapmái leat čatnon dovddut. Dat mearkkaša ahte mii dovdat unohisvuoda muhtin daguid ektui. Dat lea dego siskkit “jietna” mii “muitala” lea go dahkku riekta vai boastut. Oahppit leat vissásit vásihan dilálašvuodaid ja dáhpáhusaid mas/gos sii leat diehtán mii lea riekta ja boastut, ja ii oktage leat dárbbášan dan sidjiide muitalit.

Muhtin heivvolaš filosofalaš gažaldagat Filosofiija ja etihkka fáddái

Filosofalaš gažaldagaid ferte earuhit faktagažaldagain, omd: Mii lea Belgia oaivegávpot? (faktagažaldat) Filosofalaš gažaldagaide eai gávdno gárvves vástádušat, omd: Mii lea lihkku? (filosofalaš gažaldat). Juohkehaš ferte smiehtat ja árvvoštallat maid dat mearkkaša sutnje.

OVTAS 3 Filosofiija ja etihkka

Filosofalaš joavkoságastemiin sáhttibehtet ságastit áššiid birra mat leat árgabeaivválaččat, muhtin teavstta birra, dahje fáttáid birra maid eará skuvlafágain galget čadahit. Oahppit galggašedje hárvánit, ja astat guldalit maid earát oaivvildit áššis. Dát ovddida “respekta” earáid meinnegiidda/oaiviliidda. Filosofalaš ságasteapmi maiddái lokte ohppiid iešáddejumi. Filosofalaš ságasteami bokte, oahppit hárvánit argumenteret, dutkat ja árvoštallat. Filosoferen ovddida maiddái giela ja mitalan- ja ságastangálgga. Reaidostobes gávdno skovvi gosa oahppit ságastaladettiin sáhttet deavdit/čálistit čuoččuhusaid ja ákkaid/oaiviliid.

Muhtin filosofalaš gažaldagat:

- Mii lea vuoiggalašvuohta?
- Manne leat mii?
- Mo lea buorre ustit?
- Mii lea friddjavuohta?
- Mii lea osku?
- Mii lea oamedovdu?
- Mii lea illu, goas lean mun ilus ja movtta?
- Mii lea dehálaš, ja mo sáhttit mii diehtit mii lea dehálaš?
- Mii, dahje gii mearrida gii mun lean, ja mo mun láhtten?
- Mii lea lihku/lihkolašvuohta?
- Mii lea ovdagovva, ja gii lea du ovdagovva?

Lassi metodalaš tipsat

- Buohkat čállet juoga posiitiiva oahppi birra gii čohkká bálddas. Dasto mitalit maid leat čállán, ja ságastit dan birra.
- Oahpaheaddji sáhtta váldit skuvlii mielde vávvá/dohkká mii mahkáš lea njuoratmáná. Son jearrá ohppiin maid njuorat máná dárbaša váhnemiin ja mis earáin jos galgá stuorrut ja šaddat iešbirgejeaddji ja buorre olmmoš.

Mitalusat ja máidnasat

Mitalusat ja máidnasat dás leat válljejuvvon dainna jurdagiin ahte sáhttet geavahuvvot vuodđun filosofalaš ságasteamis.

Áhčči, bárdni ja ásen

Okta almmái/dievdu ja su bárdni manaiga gávppašit/oastit ásena. Soai leigga goappašagat duhtavaččat gávppiin ja buori mielas go vázzáiga ruovttuguvlui, ásen vel lávžžis. De bođii boanda heasttainis riidemin. Son čurvii: “Guokte jalla! Manne vázzibeahhti? Goitge nubbi dutnus sáhtašii ásena čielggi alde čohkkát.”

Bárdni dajai: “Albmás lei riektat. Čohkket ásena ala don, áhčči.” Jo, áhčči čohkkedii ásena ala ja sii vázziledje viidáset. Dalle bođii muhtin áhkku ovddal. Son šluggii oaivvis ja dajai: “Don it leat buorre áhčči! Čohkkát ásena čielgga alde ja divttát dien unna bártnáža vázzit!”

Áhčči njiemai ásena čielggis ja gohčui bárdni goargnut ja čohkkedit ásena čielgái. De bohte guokte vuorrasa ovddal. Soai dajaiga guđet guoibmái: “Geahča dien nuorra, dearvas bárdni! Son diktá boares áhčis geassit ja šloahtat!”

Áhčči goarknui fas ásena čielgái. Dál leigga guktot ásena čielggis. Johte guhkká, muhto de bođii nuorra nieida ovddal. Go son oinnii ásena ja albmá guokta ásena čielggis, son dajai:

OVTTAS 3 Filosofiija ja etihkka

“Heahpaneahkki! Jurddaš ahte diet unna ásenáš-riboš galgá dudno, guokte stuorra albmá guoddit. Vuoiggaleamos livčče ahte doai guottašivččiiga ásená-riebu!”

Maid son dál galggaiga dahkat? Jo, soai giesaiga ásená julggiid ja bijaiga guhkes stákku čađa, loktiiga ásená ja guttiiga dan.

Man guhkká soai dan guttiiga, ii dieđe oktage, go dan birra ii leat mitaluvvon.

Ná sáhttá bargat mitalusain:

Juohkehaš dáhttu ahte earát galget čoavdit ášši, dahje bargat nu mo su mielas lea riehta. Áhčči ja bárdni deaivvadeigga mángasiin, geat sii ledje? Maid cuiggodedje ja manne?

Boanda

Áhkku

Vuoras-guovttus

Nuorra nieida

Juohkehaš veardida iežas vásihusaid ja oaiviliid mielde, mii lea riehta ja mii lea boastut.

Boares almmái ja jápmin

Lei oktii okta boares, geafes almmái gii manai meahccái čohkket rissiid ja ovssiid. Son lei čohkken guhkká ja lei ráhkadan stuorra gihpu, bidjan dan sealgái ja vázzilan ruovttuguvlui gos su unna stoboš lei orrumin. Go lei vázzán muhtin gaskka, de son váibbai ja čohkkedii vuoigŋastit ja luoitilii gihpu dasa báldii. “Vuo, mun lean heajus olmmoš,” šuhkii son. “Ii go son jápmin sáhte boahit ja váldit mu eret máilmmi váivivuodas.” Dastán čuoččui Jápmiin das ja dajai: “Don čurvot mu. Dá lean mun. Maid mun galggan bargat?”

OVTTAS 3 Filosofiija ja etihkka

Vuoras ballái hirbmosit. Son vástidii: “It go leat nu buorre ahte veahkehivččet mu dán gihpu loktet čielgái, vai mun sáhtášin ruoktut vázzilit?”

Ná sáhtta ságastit mitalusa birra:

Boares almmái čohkkeda ja sávvá jápmit. Muhto de geavvá imaš. Jápmiin duođaid boahtá. Almmái ii lean dal gal vuordán, ja čuoččasta johtilit.

Muhtimin mii sávvat áššiid maid mii eat duođaid sáva. Omd ahte skuvla buolášii, dahje ahte don buohcalivččet vai it dárbbas skuvlii vuolgit.

Oahppit sáhttet čállit lihpuide sávaldagaid. Daid sáhttibehtet darvvihit seaidnái ja árvoštallat ahte sáhttet go sávaldagat buvttihit negatiiva váikkuhusaid jos ollášuhttojit?

Njoammil ja galbarihcci

Lei oktii njoammil gii lei nu rámis dainna go son lei falli simput. Son rábmui/rápmui buot ealibiidda man hirpmus jođán son lei. “li oktage”, dajai njoammil, “sáhte nu alla leavttuin ruohttat go mun simppun”. Son lei rámis, ja iežas mielas son lei issoras čeahppi gii sáhtii ná johtilit simput.

Oarri, maid dat máhtii? Dat máhtii dušše muoraid goargnut ja nihtii čohkket. Muhto sáhtii go ruohttat seammá johtilit go son simppui? Ii! li oktage sáhttan njoammilin gilvalit. Na ba diet njoazes galbarihcci? Man dat lea jo njoahci. Illá oppa oidnoge ahte son lihkaasta go vuolgá. Stuoris ja lossat, ja nu doangi maid. Njoammil geahčai galbarihccái ja fuonášii su.

Galbarihci riebus lei váivi go njoammil beare hárdii ja givssidii su. Ovdal liikui son leat ovttas eará elliiguin. Son lei šiega ja buorre ustit, danne earát liikojedje leat suinna ovttas. Sii stohke áinnas suinna ovttas. Muhto maŋŋá go njoammil bođii, šattai buot eará láhkai. Dál buohkat fuonášedje ja bilkidedje su go son lei nu njoahci ja doangi. Son heittii mannamis eará elliid lusa go njoammil lei doppe. Jos oktage su lusa bođii, de son ballái ja čiehkádii galbbas sisa. Soaitá njoammilis lei duohta. Ammal son lei jalla, njoahci ja ártet, ja ii ánsásan ovtastallat earáiguin.

OVTTAS 3 Filosofiija ja etihkka

Muhtin beaivvi bođii njoammil oktan eará elliiguin galbarihci lusa. Galbarihcci čiehkádii galbba sisa. “Čájjet man johtilit don nagodat ruohttat dalle, galbarihcci”, dajai njoammil. “Ean go moai ruohta gilvvu!” Galbarihcci čiehkádii vel guhkit galbba sisa. Eará eallit reške. Sii mihtidedje luotta maid galbarihcci ja njoammil galggaiga ruohttat ja njoammut. Guovža loktii galbarihci álginsadjái, ja dajai sutnje siivodet: “Ále fal vuollán”, ovdal go bijai su vulos.

Galbarihcci ilosmuvai ja movttiidii go guovža nu čábbát hálai sutnje. Várrugasat guovlalii galbbas olggus ja geahčastii birra. Buot eallit ledje čoahkkanan dasa. “Vuolgi dál”, čurvii beana ja čájehii ahte soai galggaiga álgit. Njoammil simpulii ja jávkai, ja ii oppa oidnonge šat. Galbarihcci muittii maid guovža lei dadjan, ja vázzilii nu johtilit go sáhtii.

Njoammil simpui johtilit dego bieggá, muhto šaddagođii goiku. Bálgá guora golggai jogaš, ja njoammil bisánii juhkat. Jogaš guora lei stuorra muorra man vuolde lei buorre, čoaska suoivva. Njoammil mieiggastii muorramáddat- vuostá vuoinjastit. Sus han lei hirpmus buorre áigi. “Galbarihcci várra ii joavdda ovdal ihttín”, dajai son alccesis ja reškii. Dalle son áiggui čohkket buot elliid ja boagustit go diet unnoraš joavdá lohppii. Dat šaddá somá! Ii mannan guhkká ovdal njoammil iežas jurdagiin nohkai mieiggadettiin dasa muorramáddat-vuostá.

Son morihii easkka go galbarihcci lei lohppii joavdamin, Son oinnii ahte galbarihcci lei vuotimin. Son njuikii ja simpulii nu johtilit go sáhtii ja geahččalii juksat galbarihci. Muhto galbarihcci bođii lohppii vuosttamužžan ja vuittii. Buot eallit reške, muhto eai galbarihci dán háve.

Æsopa mitalus

Ná sáhtá ságastit Njoammil ja galbarihci mitalusa birra:

Maid jurddašat go gulat earát rábmojit/rámpojit iežaset?

Eará eallit hárde galbarihci go lei nu njoahci. Lea go álo fuotni leat njoahci ja buorre leat jođán? Manne? Manne ii?

OVTAS 3 Filosofiija ja etihkka

Leat go buohkat geat leat njoazi, jallat? Naba lea go nu ahte buohkat geat leat jođánat leat čeahpit?

Ovdal lei galbarihcci skihpár buohkain meahcis. Son ii lean jurddašan dan birra ahte su njoahcivuohta lei fuotni, muhto dan dagai dál go njoammil lei bohtán. Lea go nu ahte mii diktit earái mearridit mo mii smiehtat iežamet birra? Leat go don dahkan dahje dadjan juoidá earáide mii sáhttá mearridit mo sii smihttet iežaset birra? Maid leat dadjan dahje dahkan?

Maid jáhkat Æsop háliida ahte mii galgat dán mitalusa bokte oahppat? Manne son ii diktán njoammila vuoitit? -go son han álkit livččii sáhttit vuoitit.

Guovža movttiidahtta galbarihci. Maid son dadjá? Lea go son jeđđemin vai lea go son movttiideamen?

Báktehoalloveardádus

Dáinna veardádusain, dahje mitalusain čilgii Platon mo olmmoš ádde eallima ja máilmmi.

Čiekjalis báktehoalus čohkkájit ollu olbmot. Sii leat váldon gitta ja leat čatnon oktii vai eai sáhte lihkadit, ja sii oidnet dušše ovttá seainni bávttis. Fággaid duohken buollá stuorra dolla. Dola ovddabealde váccašit ollu olbmot ovddus maŋos. Sii dollet iešguđetlágan hámiid/figuraid dola ovddabealde nu ahte šaddet suoivanat báktehoalu seaidnái.

OVTTAS 3 Filosofiija ja etihkka

Fáŋggat leamaš hoalus dan rájes go riegádedje ja sii eai leat oaidnán eará go suoivaniid seainnis. Danne sii jáhkket ahte suoivanat lea duohta máilbmi.

Muhtin beaivi beassá okta fáŋga luovus. Son njáhká olggus baktehoalus. Go son boahtá olggus, son álggus vuos čalmmehuvvá dan šerres čuovggas. Muhto dađistaga son oaidnigoahtá máilmmi nu mo dat duođai lea. Son hirpmástuvvá go son ii diehtán ahte máilbmi lea ná. Son manná ruovttuluotta luvvet eará fáŋggaid vai sii ge besset oaidnit máilmmi nu mo dat duođai lea, muhto sii eai hálit luvvejuvot láhkkiin. Sii háliidit čohkkát baktehoalus. Sii suhttet sutnje gii lea boahtán ruovttuluotta, ja áitet goddit su.

Čilgehus: Olmmoš dáidá gáddit ahte dan maid son oaidná lea duohtavuoha. Earát sáhttet viggat oahpahit ja mitalit eará, muhto mii eat álo dohkket ja “hálit” gullat mo duohtavuoha sáhtta leat? Datte ii leat álo nu ge ahte earáin lea duohta čilgehus máilmmis. Čilgehus dása lea ahte mii álo galgat ohcat eambo dieđuid vai iežamet áddejupmi duohtavuhtii ollašuvvá. Gávdnojit máŋga duohtavuođa.

Bearaš ja fuolkkit Oahppogirji s 13-17

Lassi dieđut

Gávdnojit mánga iešguđetlágan bearraša.

Lagasbearaš (Kjernefamilien) lea bearaš man lahtut leat duššefal eadni, áhčči ja mánná/mánát. Dat lea nu gohčoduvvon ođđaáigásaš dahje otne dábálemos bearašhámádat. Lagasbearrašis leat mánát guovddážis. Áhkut ja ádját, ja siesát, muoát, ednot ja eahkit leat dehálaš doarjagiin, muhto sis ii leat ekonomalaš dahje/ja eará geatnegahtti ovddasvástáduš.

Jos buohcuvuohta, boaresvuohta dahje lihkohisvuođat gevvat, oažžu bearaš veahki almmolaš veahkkebálvalusas.

Stuorrabearrašii gullet eadni ja áhčči mánná/mánát ja vel sin eamidat, mánáidmánát, ja muhtumin vel áhkut ja ádját. Dát lea dábálaš bearašhápmi álbmogiid ja bearrašiid gaskkas mat ellet luondduealáhusain. Bearaš šaddá ii dušše bearaš, muhto maiddá bargooktasašvuohta (arbeidsfellesskap). Juohkehaččas lea dihto bargu dahje doaibma bearrašis ja ealáhusas mii lea su ovddasvástáduš. Ulbmil lea viiddidit ja fievrridit ealáhusa buoremusat. Dávjá lea sis earálágan dovdu ja áigumuš “bargguin” go sis geat barget muhtin bargoaddi ovddas. Sidjiide lea ealáhus sihke identitehta, eallin ja eallinvuohki. Sin “bargu” lea dehálaš sidjiide ja čatnon maiddá sin dovdduide ja eallinvásihusaide.

Dávjá dáhpáhuuvvá ahte váhnemat earránit. Bearrašat molsašuddet ja muhtin bearrašat unnot ja muhtimat fas sturrot. Ođđa vieljat ja oappát šaddet oassin mánáid árgabeaivvis, ja ođđa gaskavuodát galget ásahuvvot. Dákkár molsašumit ja rievdadusat sáhttet buktit hástalusaid guoskevaš mánáide ja rávisolbmuide. Muhtin mánát šaddet bajás ruovttuin gos leat guokte rávisolbmo seammá sohkabealis váhnenrollas. Guokte olbmo seammá sohkabealis sáhttet náitalit dahje soahpat searvválašvuođašiehtadusa (partnerskapsavtale).

Muhtin bearrašiin leat dušše guokte olbmo. Ollu váhnemat, sihke eatnit ja áhčit ellet ja bajásgesset mánáidasaset okto.

Bearrašis oahppat mo ovttas eallit

Bearrašis leat máná lagamus olbmot. Doppe sii galget oahppat mo dearvvahit, giitit, juogadit, vuordit vuoru, iežaset oaiviliid buktit ovdan, astat guldalit, ovttasbargat, ovddasvástádusa, ovddasmorraša ja áddet mo earát dovdet. Buot dát váikkuhit dasa ahte máná hukse buori ja nana iešdovddu ja ieškontrolla. Álggus mearridit rávisolbmot ja váhnemat buot, muhto dađis go stuorrulit, de maiddá mearridanvuoigatvuođat ja geatnegasvuođat lassánit. Mánát sáhttet dađis mearridit gos háliidit ássat, masa geavahit ruđa maid ieža leat dinen, maid friddjaáiggis bargat, geaiguin ovttastallat, jna. Geatnegasvuođat lassánit dan dáfus ahte vuordámušat olmmošvuhtii, máhttit vuhtii váldit ja ovddasvástádus iežas daguide, lassánit.

Bearrašii leat fuolkkit ja sohka dehálaš. Dain lea muhtinlágan sosialiserendoaibma, ja mánát sáhttet sis “speadjalastit”. Dávjá sii cuiggodit ja rávvejit mo heive ja mo ii heive láhttet ja dadjat, dahje cealkit. Ieš cuiggodan- ja rávvenvuohki lea erenoamáš sámi servodagas. Njuolga cuiggodit dahje njuolga rávvet ii leamaš sámi servodagas vuohki mo oahpahit ja neavvut bajásgeassimis. Baicce čájehit rivttes vuogi ja rávvet earáid bokte lei dábálaš. Dál lea dábálaš ahte mánát institusjonaliserejuvvojit árrat. Álggus vuos mánáidgárdái, dasto skuvlii ja astoáiggefálaldahkii, jna. Dat mearkkaša ahte earát go váhnemat váikkuhit garrasit dasa mo máná bajásgesso. Danne lea dehálaš ahte institušuvnna ja ruovttu gaskkas lea buorre ja rabas gulahallan.

Bearraša, fulkkiid ja soga doaibma lea veahkehit, oahpahit ja čájehit ovddasmorraša olbmuide geat eai ieža sáhte buvttadit dahje bargat. Dát dárbbut leat sierraláganat iešguđet kultuvrrain.

li leat álo álki eallit ovttas

li leat álo álki eallit ovttas. Dušše máidnasat lohppet nu ahte soai eliiga lihkolažžan obba eallináiggi. Árgabeaivi dieđusge lea earálágan eatnašiidda. Dáhpáhuvá ahte olbmot geat

ellet ovttas bearrašis, suhtadit danne go eai leat ovttaoavil. Eallit ovttas mearkaša ahte ferte váldit vuhtii earáid dárbbuid ja sávaldagaid. Dasa lassin lea dehálaš ahte bearaš hukse ságastan-vuoŋŋa dahje kultuvrra gos lea dábálaš ságastit áššiid birra. Dalle lea álkit gávdnat čovdosiid go váttisvuođat ja mánggaoavilvuođat čuožžilit bearrašis. Gáibida rávisolbmuiin dáhtu buoridit dili ja máhtu das mo buoridit dili. Muhtimin šaddet ovttaseallinhástalusat nu stuorrát ja duođalaččat ahte váhnen ii sáhte, veaje, máhte, dahje hálddaš bajásgeassit iežas máná. Dalle váhnemiid resurssat dahje psykalaš dilli ii leat nu buorre ahte máná sáhttiba áimmahuššat, bajásgeassit, bearráigeahččat ja čuovvulit. Dávjá leat maiddá, dahje lassin gárrenmirkkováttisvuođat bearraša rávisolbmuiguin. Iskamat čájehit ahte dáid rávisolbmuiin lea uhcán oahppu, bargodilit leat eahpesihkkarat ja ahte sis lea heajos ekonomalaš dilli.

(fosterhjem.no)

Vástáduusat

Vástáduusat Loga ja vástit-bihtáide s 17

1. Bearrašii gullet sii geaiguin mii deaivvadit ja eallit ovttas beaivválaččat.
2. Fuolkkit leat bearašolbmuide sogalaččat
3. Bearrašis oahppá ollu eallima birra

Kommentárat/vástáduusat Daga ja oahpa eambbo-bihtáide

s 17

1. Morála dán máidnasis muitala ahte olmmoš galgá čábbát meannudit luonddugáhpoliiguin ja elliin dahje bargat ovttas luonduin. Luondu dalle “addá” midjiide biepmu ja eará maid dárbbašit.
2. Dávjá mii diehtit, dahje sáhttit dovdat mii lea riehta ja boastut dahkat eanaš dilálašvuođain. Dan mii diehtit go mii sáhttit jurddašit ja árvoštallat mo mun ieš

OVTTAS 3 Filosofiija ja etihkka

livččen dovdat jos nu livčče munnje geavvat. Eará háviid fas diehtit mii lea riekta ja boastut dan mielde mo lea dábálaš bargat dan báikkis, dahje guovllus gos don ásat.

3. Dás galget oahppit ovdanbuktit iežaset ruovttudoaimmaid. Dalle berre váruhit ahte ii cuiggot jos čájehuvvo ahte nieiddat barget “nieida”-bargguid ja bártnit/gánddat ja “gánda”-bargguid. Dávjá, goit stuorra bearrašiin (mat ellet luondduealáhusas), leat ain bissumin árbevirolaš bearašvuogádat mas nissonat barget dihto bargguid ja dievddut/albmát fas dihto bargguid. Barggut árvvoštallojit bearrašis ja ealáhusas seammá árvosaččat, lihkká. Dán bargobihtás lea ulbmil duššefal ságastit ja fuomášit ahte ohppiin leat iešguđetlágan geatnegasvuodát bearrašis ja ahte bearaš doaibmá ovttasbarggu bokte. Mánát ohppet iešguđetlágan doaimmaid bearrašis.
4. Mii leat gal gohčodan fuolkevuodakárta čoarvin, muhto dat lea eará hámis kopijiaoriginálan digitála oahpponeavvuid vuolde. Dan sáhttet oahppit deavdit.
5. A) Áigelinnjá gávdno kopijiaoriginálan digitála oahpponeavvuid vuolde.

Á) Plusset buot agiid ja juohkit olbmologuin (man galle olbmo bearrašis leat).

Vástáduš: 33,8 jagi (34) Oahppit sáhttet maid iežaset bearraša gaskamearálaš agi rehkenastit.

B) Okta eahki (boarraset go áhčči), guokte čezzi (nuorat go áhčči) ja guokte siesá (áhčči oappát).

C) Goaski (boarraset go eadni) ja muoŧá (nuorat go eadni).

Č) Gánddaguovttos/bártniguovttos leaba vilbealit, ja nieida fas oarpmealli/oambealli

Muhtin heivvolaš filosofalaš gažaldagat Bearaš fáddái

- Mii lea bearaš?
- Mii lea sohka?
- Geat leat fuolkkit?
- Mii ja gos lea ruoktu?
- Sáhttet go guovttis seammá sohka bealis ása hit bearraša?
- Dárbašit go mánát áhku ja ádjá?
- Ovdal ii lean lohpi ássat ovtas jos ii lean náitalan. Dát lánka nogai ja sihkkovuvvui jagi 1972. Manne jáhkat ahte sihkkovuvvui? (Dasa ii lean dárba šat, go olbmot orro ovtas lihkká jos vel ii lean lohpi.) Oahppit sáhttet smiehttat ja smiehtadettiin čállit ovdal go vástidit.
- Gehččet gova s 16 oahppogirjjiis. Mii sáhttá leat geavvan? Manne lea váttis eallit ovtas?

Muitet ahte ságasteamis galget oahppit ákkastallat oaiviliiddiset ovddas.

Lassi metodalaš tipsat

- Oahppit sáhttet verddediagrammii (gávdno reaidostobes) deavdit guđe barggut sáhttet mánáin ja guđe barggut sáhttet rávisolbmui bearrašis. Guđe barggut sáhttet sihke mánáin ja rávisolbmui?
- Oahpaheaddji sáhttá juohkit joavkkuide ja oahppit sáhttet oažžut iešguđet bearašrolla. Sii galget ieža árvoštallat gii bargá maid bargguid ruovttus.

Muitalusat ja máidnasat

Dáid heive lohkat jitnosit dahje oahppit sáhttet ieža lohkat:

Bieggagirdi vuolgá dutkat Skáhpenjárgga. Kirsti Paltto. Máidnasis sáhttá lohkat miesi birra mii dutká máilmmi ja vásiha iešguđetlágan elliid (ja iešvuodaid). Máinnas gávdno girjjis: Boađe lohkat. Laila Stien lea doaimmahan. Fag og kultur.

Sáhttibehtet ságastit dan birra ahte iešguđet kultuvrrain leat sierralágan áddejupmi dasa mii ruoktu lea. Ii leat daddjon ahte dállu, áhčči, eadni ja mánát lea áidna vuohki ruovttustállat. Dan oktavuodas heive lohkat Áillohačča divtta: Mu ruoktu lea mu váimmus. Divtta sáhttá koaralohkama bokte dahje osiid vurrolagaid nieiddaid ja gánddaid logahit. Nilo Valkeapää lea dahkan šuoŋa diktii:

Mu ruoktu lea mu váimmus.

Nils-Aslak Valkeapää

Mu ruoktu lea mu váimmus

Ja dat johtá mu mielde

Mu ruovttus eallá luohiti

Gullo mánáid illudeapmi

Biellut skállet doppe

Beatnagat cillet

Suohpan njurggasta

Mu ruovttus šlivggodit

Láđđegávtti healmmit

Sámi nieiddažiid biddojuolggit

Liegga modji

Mu ruoktu lea mu váimmus

Ja dat johtá mu mielde

Don dieđát dan viellja

Don ipmirdat oabbá

Muhto maid dajan dieidda apmásiidda

Geat gokčet dan visot

Maid dajan sin jearaldagaje

Geat bohtet eará máilmmis

Mot sáhtta čilget

Ahte ii oru gostege

Dehe orru gal

Muhto mun orun

Buohkain dáin duoddariin

Ja don čuoččut mu seanggas

Mu hivsset lea duoid miestagiid duohkin

Beaivi lea mu lámpu

Jávri lávgunlihtti

Mot čilget

Ahte váibmu lea mu ruoktu

Ja dat sirdása mu mielde

Mot čilget

Ahte doppe orrot maddái earát

Mu vieljat ja oappát

Maid mun dajan viellja

OVTTAS 3 Filosofiija ja etihkka

Maid mun dajan oabbá

Dat bohtet

Ja jerret gos du ruoktu lea

Dat buktet báhpiriid

Ja dadjet

Dát ii leat gean ge

Dát lea riikka eanan

Riikka visot

Dat ohcet assás duolva girjjiid

Jan dadjet

Dá lea láhka

Ja dat guoská dunai

Maid mun dajan oabbá

Maid mun dajan viellja

Don diedát dan viellja

Don ipmirdat oabbá

Muhto go dat jerret gos lea du ruoktu

Dajatgo don ahte dát visot

Skuolfedievás mii lávostalaimet

Gidđajohtolat áigge

Čáppavuomis mis lei goahti ragatáigge

Min geasseorohat lea lttunjárga

Ja dálvet min bovccot leat Dálvadasa guovlluin

Don dieđát dan oabbá

Don ipmirdat viellja

Min máddarat leat dolastallan Allaorddas

Stuorrajeakke-bálssain

Viiddesčearus

Áddjá-rohkki hohkai vuonas guollebivddus

Áhkuváidni lávii suidnet Šelgesrođus

Áhčči riegádii Finjubávtti vuollái boaldi buollašii

Ja vel dat jerret

Gos lea du ruoktu

Dat bohtet mu lusa

Ja čájehit girjjiid

Láhkagirjjiid

Maid sii leat ieža čállán

Dat lea lánka ja dat guoská dunai

Geahča

Muhto mun in geahča viellja

In geahča oabbá

In jienát maidege

In sáhte

Čájehan fal duoddariidda

OVTAS 3 Filosofiija ja etihkka

Ja mun oainnán min duoddariid

Min orohagaid

Ja gulan váimmus dearpame

Dát lea mu ruoktu

Visot dát

Ja mun guottán dan iežan siste

Váimmustan

Heive geahččat olles, dahje osiid NRK TV-ráiddus: Boazolihkku/Reinlykke

http://www.nrk.no/sok/index.php?site=default_collection&client=default_frontend&output=xml_no_dtd&filter=1&num=10&type=html&q=reinlykke&btnG=S%C3%B8

ON – Ovtastuvvon Nášuvnnat Oahppogirji s 18-25

Lassi dieđut

ON

ON lea internašunála organisašuvdna ja lea vuodđuduvvon jagi 1945. Álggus 51 riikka geatnegahtte iežaset bisuhit internašunála ráfi, sihkkarvuoda ja ovddidit ustitlaš gaskavuodaid riikkaid gaskkas.

ON: as leat 4 váldoáigumuša:

- Bisuhit ráfi miehtá máilmmi
- Veahkehit riikkaid ovddidit ustitlaš gaskavuodaid
- Veahkehit buot riikkaid buoridit riikkaid álbmogiid sosiála diliid (geafivuodas beassat eret, nealggis beassat eret, buoridit dearvvašvuoda, movttiidahttit olbmuid árvvusatnit guđet guimmiid vuoigatvuodaid ja friddjavuoda)
- Leat guovddázis ja oasálasti barggus gos dákkár áigumušat ovddiduvvojit ja duohtan dahkkojit.

Dál leat 193 riikka ON –miellahtut. Dat mearkkaša ahte sii leat geatnegahtán iežaset čuovvut ja geahččalit ollášuhttit ON:a barggu buoridit máilmmi vai šaddá buorre eallit buot álbmogiidda. ON:as leat ollu komitéat ja kommišuvnnat mat iešguđet lánkai galget ollášuhttit dán barggu. Dás sáhtta namuhit birasovddideapmi, báhtareddjiid suddjen, terrorisma vuosttildit ja hehttet geavvamis, demokratiija ovddidit, olmmošvuoigatvuodaid ovddidit, internašunála dearvvašvuoda ovddidit, miinnaid ohcat ja čorget eret, viiddidit ja veahkehit álggahit borramuša gilviideami ja šaddama.

ON –historjá

ON vuodđuduvvui jagi 1945, dalá maŋŋá 2. máilmmisoađi. Soađis ledje goddon máŋga miljovna olbmo, ja máŋga miljovna olbmo ledje báhtaran. Máilmmiservodagaid jođiheaddjit ja eiseválddit oidne ahte dát lei issoras dáhpáhus. Sii čoahkkanedje ságastit dan birra mo dákkár issoras dáhpáhusaid sáhtta boahhteáiggis hehttet geavvamis. Sii gávnnaledje ahte buot riikkat fertejit ovtas bargat jos galgá šaddat ráfi ja vuoiggalašvuohta máilmmis.

Roosevelt ja Churchill álggiiga ON vuodđudan-barggu. Badjelaš 50 riikka čoahkkanedje San Franciscói ovdalaš go soahti nogai. Sii šiehtadedje maid buot riikkat galge sáhttit dohkkehit. Dát šiehtadus lea maŋŋá ožžon nama: ON-šiehtadus. Golgotmánu 24. beaivvi ávvuda olles máilbmi muitin dihte šiehtadusa mii vuolláičállui ja ahte ON “riegádii” dalle. Vuosttaš generálačállui lei dáža Trygve Lie. Son barggai ON:as generálačállin 6 jagi, ja su ovddasvástádus lei earret eará huksegoahtit ON váldodálu mii lea New Yorkas.

Olmmošvuoigatvuođat

Seammá vuoigatvuođat buot álbmogiidda ja olbmuide lei deháleamos bargu maid ON galggai ovddidit ja soahpat. 2.máilmmisoađis ledje geavvan issoras rihkkumat mat ledje dagahan ahte olmmošjoavkkut ledje gillán jápmima ja goddon dušše danne go gulle muhtin olmmošjovkui, dahje kultuvrii mii ii dohkkehuvvon eanetloguálbmogis. Duiskka eiseválddit mat dalle ledje nasisttat ja Hitlera bálvát, ledje sin duolbman ja bidjan dan dássái ahte daid lei lohpi goddit ja jávkadit. Dákkár dáhpáhus ii galgan šat dáhpáhuvat. 10.b. juovlamánu jagi 1948 čálle buot ON riikka miellahtut vuollái ja dohkkehedje olmmošvuoigatvuođaid.

Olmmošvuoigatvuođat mitalit ahte juohke ovttaskas olbmos lea iešárvu ja vuoigatvuođat servodagas, beroškeahtta das makkár duogáš, etnisitehta, našunála gullevašvuohta dahje sohkaheallái gulaš. Dát geavahuvvo dego mihttun dasa mo buot servodagat berrešedje leat, ja geavahuvvojit ovddidit vuoiggalašvuođa buot olbmuide.

Das rájes go vuosttaš olmmošvuoigatvuođat čállojedje, leat ollu vuoigatvuođat lassin boahrán. Mánáidkonvenšuvdna lei gárvvis jagi 1989. Norga dohkkehii konvenšuvna jagi 1991 ja konvenšuvna artihkkalat šadde oassin Norgga lágain jagi 2003. Konvenšuvna sátni

muitala ahte dát lea juridihkalaččat geatnegahtti. Dat mearkkaša ahte Norga lea geatnegahtton čuovvut lágaid, ja geahččat bearrái ahte konvenšuvnna artihkkalat ollášuhttojit Norggas. Ii leat lohpi olgguštit mánáid sin duogáža dihtii. Norgga sámi mánáin leat sierra vuoigatvuođat bisuhit ja ovddidit gielaset, oskkoldagaid ja kultuvrra. Dat lea danne go leat gullevaččat Norgga áidna eamiálbmogiid.

ILO- konvenšuvdna 169

ILO-konvenšuvdna 169 galgá sihkarastit ahte riikka eamiálbmogiid vuoigatvuođat árvvus adnojit seammá láchkai go riikka majoritehta álbmogiid vuoigatvuođat. Norga dohkkehii ILO-konvenšuvnna 169 geassemánus, jagi 1990, ja das daddjo ahte dohkkeheapmi lea gustovaš sámiid ektui. Sámit leat Norgga eamiálbmot. Sii ledje álggus daid eatnamiin maid dážat koloniserejedje ja vuollástedje. Sis lei uhcán fápmu ja gillájedje sihke rasismma, ovdagáttuid, fuonášeami ja oaguheami. Ollu sin kultuvrras jávkka measta oalát. Danne lea dárbu ahte sidjiide dál addu vejolašvuohta hukset fas iežaset kultuvrra, giela, eallinvugiid, musihka, bivttasmállii, jurddašuvugiid ja oahpahusa. ILO-konvenšuvnna 169 bokte lea Norgga stáhta geatnegahtton láchčit dili nu ahte sin (sámiid) kultuvra, giella ja eallinvuogit sáhttet bisuhuvvot ja ovdánit. Sámis lea earret eará sámediggi, mii otne árvvoštallá ja ruhtada doaimmaid mat galget ovddidit ja hukset sámi servodaga. Dohko välljejuvvojit áirasat demokrátalaččat juohke 4. jagi.

Soahti ja ráfehisvuohta

Muhtimin geavvá nu ahte olbmot/riikkat/eiseválddit eai gulahala ja dan láchkai sáhte gávdnat čovdosiid go riiddut buollájit. Dalle dávjá šaddá soahti. Datte lea nu ahte muhtimin leat buorit ákkat dasa ahte soahtat. Jos olbmot ovttá riikkas gillájit soahteveaga, dahje joavkkuid geat áitet, gottašit, báhčalit, givssidit ja vuollástit riikka álbmoga, ferte bidjat soahteveaga sin vuostá ja vuollástit sin. Dalle lea vuoiggalaš goddit eret sin soalddáhiid. Soađis leat viissis njuolggadusat ja lágat maid galgá čuovvut.

OVTAS 3 Filosofiija ja etihkka

Soahti ja ráfehisvuođat leat stuorra áittan olbmuid friddjavuhtii, eallimii ja birgejupmái. Ollugat šaddet ruovttuid ja eallindili ja árgabeaivvedili guođdit sođiid geažil. Olmmošvuoigatvuođat rihkkot ja eallimis šaddá kaos ja moivi. Muhtimin geavvá maiddái ahte morála ii šat doaimma ja soahti sáhtta dalle váikkuhit garrasit maiddái riikka ássiide dan láhkai ahte gilvagat billašuvvet, dálut, guovllut ja orrunsajit billašuvvet, vigihis (civil) olbmot goddojit. Mii hirpmástuvvat go gullat dákkár dáhpáhusaid birra.

Ráfibarggut

Okta ON:a váldobargguin leage sihkkarastit ráfi máilmmis. Sii geahččalit eastadit riidduid, ja sáddejit soalddáhiid riikkaide gos lea soahti. ON soalddáhat galget suodjalit riikka álbmoga soalddáhiid ja soađi váikkuhusaid vuostá. Eará láhkai sii movttiidit riikkaid njunnošiid ja eiseváldiid ságastit, gulahallat ja ovtas bargat. Dákkár doaimmat dagahit ahte riikkat eai hálit soahat. Maiddái ON:a barggut buoridit ja ovddidit olmmošvuoigatvuođaid ja unnidit geafivuoda leat doaimmat mat váikkuhit ráfi ovdáneapmái.

ON:a sihkkarvuođarádis lea váldoovddasvástádus bisuhit ráfi olles máilmmis. Sii galget ovtasráđiid riikkain geahččalit čoavdit riidduid mat bohciidit. Sihkkarvuođaráđdi sáhtta maid dohkkehit ja geavahit ekonomalaš, diplomáhtalaš ja soahtefámolaš sankšuvnnaid. Sihkkarvuođaráđdi lea áidna ON ásahus mas lea lohpi geavahit soahtefámu, ja buot ON riikkaid miellahtut leat geatnegahtton čuovvulit sin mearrádusaid ja gáibádusaid.

Muhto mii lea ráfi? Ráfi ii leat ovdal go buohkat ellet friddjavuođas ja vuoiggalašvuođas, oaivvildit muhtimat.

Vástádušat

Vástádušat Loga ja vástit-bihtáide s 25

1. ON lea oanádus ja mearkkaša Ovtastuvvon Nášuvnnat
2. ON galgá bissehit sođiid

3. Olmmošvuoigatvuođakommišuvdna ja ILO-kommišuvdna
4. Soahti lea go soalddáhat dorrot vearjuiguin. Ráfi lea go ii leat soahti.
5. ILO-soahpamuš galgá gozihit eamiálbmogiid vuoigatvuođaid
6. Olmmošvuoigatvuođakommišuvdna galgá gozihit ahte buot olbmui lea seammá vuoigatvuođat

Vástádusat ja kommentárat Daga ja oahpa eambo- bihtáide s 25

1. Jagi 1945
2. ON lea ásahus mas buot riikkat miehtá máilmmi sáhttet leat miellahtut, doppe sáhttet ságastit ja geahččalit gávdnat čovdosiid riidduide, dan sadjái go soahtat. Dán sáhttet oahppit iežaset láhkái, ja iežaset sániiguin čilget.
3. Otná vuođđolohku – (minus) 1945 = vástádus. Omd 2012 – 1945 = 67
4. Dás sáhttet boahit ovdan ollu evttohusat: Girjjit, TV, teater, ealáhus, sámegeielkurssat ja sámegeiela oahpahus skuvllain. Sámit galggašedje oahppat árbevirolaš máhtu ja iežaset historjjá. Oahppat geavahit, gáhttet ja árvvus atnit luonddu. Sámiin lea ILO 169 soahpamuša bokte vejolašvuođa cealkit ja meannudit áššiid mat gullet sin guovlluide ja diliide.
5. Soalddáhat galget geahččat bearrái ahte olbmot eai doaru ja báhčal ja ahte civilolbmot suodjaluvvojit soahtedilis.
6. Mánáidvuoigatvuođaid gávdnojit dás <http://www.reddbarna.no/vaart-arbeid/barns-rettigheter/barnekonvensjonen-i-kortversjon> Geahčadehket áinnas erenoamáš art: 2, 28 ja 30. Dat gusket erenoamážit eamiálbmogiid mánáide. Govaid sáhttibehtet neahtas (omd: reddbarna.no) nu guhkká go dat eai geavahuvvo gávpaleame oktavuodas.
7. Reaidostobes orru máilmmikárta maid sáhttibehtet čálihit heivvolaš sturrodahkii, ja darvvihit seaidnái. Dasa sáhtta merket gos máilmmis leat soađit/riiddut. Sáhttibehtet darvvihit govaid ja reportášaid maid mediat leat álmmuhan soahteguovlluin.

Muhtin heivvolaš filosofalaš gažaldagat ON fáddái

- Mii lea vuoigatvuohta?
- Mii lea geatnegasvuohta?
- Ollu sámít leat čiegadan ahte sii leat sámít. Manne, jáhkat don?

Lassi metodalaš tipsat

Bálddastahttindiagramma (gávdno reaidostobes) bokte sáhttibehtet árvoštallat guđe joavkkuide sáhtta válljet (šaddat, mannat dahje searvat), ja guđe joavkkuide gullá automáhtalaččat. Sáhtta go válljet leat nieida dahje gánda? Sáhtta go válljet vai šaddá go automáhtalaččat boandan dahje guolásteaddjin? Sáhtta go dáža dahje rivgu válljet šaddat sápmelažžan? Sáhtta go sápmelaš válljet šaddat dážan dahje rivgun? Sáhtta go válljet šaddat muslima? Sáhtta go válljet leat rávisolmmoš?

Jahkásaččat ON-ásahus bovde oahpaheddjiid ON-dáluide New Yorkii. Doppe besset sii oahppat mo ON ásašus doaibmá. Eaktun dasa ahte searvat, lea ahte skuvla dieđiha ON-skuvlan. Dan birra sáhtát lohkat eambo Norgga ON-neahtasiidduin.

Heivvolaš liŋkkat

Dás sáhtát lohkat buot generálačáliid birra mat leamaš ON:as dan rájes go vuodđuduvvui:

<http://fn.no/Skole/Temasider/Fakta-om-FN/Generalsekretaeren>

Sámi mánáid vuoigatvuođat:

<http://www.e-pages.dk/grusweb/49/>

OVTTAS 3 Filosofiija ja etihkka

ILO 169 konvenšuvdna Giehtagirji:

<http://www.e-pages.dk/grusweb/35/>

Norgga ON neahttasiiddut:

www.fn.no

<http://globalis.no/>

Dán siiddus sáhtta lohkat muhtin lágaid ja njuolggadusaid birra mat soalddáhat ja soahtefievrrideaddjit galget čuovvut, jos šaddá soahti:

www.narkrigenraser.no

Gáldu fuolaha dehálaš servodatdieđuid ja láchkaodasmahttimiid/rievdadusaid mat gusket eamiálbmogiidda:

<http://www.galdu.org/web/?giella1=sam>

Muitalusat ja máidnasat

Njálgga niehku (Lávlla: I natt jag drömde: Cornelis Vreejsvik, sámegillii: Leif Wigelius)

1. Mus mannan ija hávski lei
go njálgát niegadin.
Mun oidnen ahte viimmat lei
dál ráfi eatnamiin.

Mun oidnen stáhtaid njunnošiid
go dolle čoahkkima.
Sii bohte ovttá oaivilii
ja čuoččat celke ná:

2. Eai gávdno šahten soalddáhat
mii vearjjuid bálkestiit.
Buot sánit leat dál apmasat
mat sođiid dieđihit.

Ja olmmoš álbmot gáhtaid miel`
dál iluin váccašii.
Dat ávvu-lávlat laktii vel
ja mojiin dánssodii.

-gaskačuojaheapmi-

Mus mannan ija hávski lei
go njálgát niegadin.

OVTTAS 3 Filosofiija ja etihkka

Mun oidnen ahte viimmat lei
dál ráfi eatnamiin.

Geafi ja rikkis Oahppogirji s 26 – 33

Lassi dieđut

Mii lea geafivuohtha?

Mo olmmoš veardida geafivuohða vuolga das makkár kultuvrii son gullá, man áiggi ja servodagas son eallá, ja makkár dilálašvuohðas son lea. Olmmoš geas leat visot dávvirat ja ávdnasat maid dárbbáša, sáhtta maid dovdat iežas geafin. Geafivuohtha lea sihke konkreta ja abstrákta doaba. Konkreta sidjiide geain ii gávndu borramuš ja orrunsadji, ja abstrákta sidjiide geat eai sáhte searvat servodagas ja geain ii leat sosiála biras ja gullelašvuohtha. Jos galgá sirret geafivuohðadoahpaga, de geavahuvvojit doahpagat *čielga geafivuohtha* ja *relatiiva geafivuohtha*.

Čielga geafivuohtha mearkkaša ahte olbmuid eai leat vuohðodárbbut gokčojuvvon eallimis. Borramuš, suodji, biktasat, oahppu, ja dearvvašvuohðafálaldagat váilot. Sii ellet heahte- ja eahpesihkkaris dilis. Sis leai leat válljenvejolašvuohðat ja ekonomalaš sihkkarvuohðafierpmádat nu mo Norgga servodagas lea, váilo oalát.

Relatiiva geafivuohtha meroštallo olmmošjoavkku mielde. Norggas ja eará Davviriikkain meroštallo geafivuohtha dan mielde mo dábálaš olbmuid dienas ja birgenláhki dáppe lea. Olbmot geat eai nagot dahje sáhte oasálastit servodagas seammá eavttuin go buohkat earát, rehkenastojit geafin. Dát čuohtá erenoamážit mánáide daid dálloaluin gos lea sisabohtu nu vuollegaš ja sosiála dilli nu fuotni ahte mánát eai sáhte searvat friddjaáiggedoaimmaide ja skuvlamátkkiide. Servodatdutkit geat dutket olbmuid birgenlágiid ja muđui servodaga ovdáneami leat manjimuš jagiid statistihkaid bokte gávnnahan ahte Norgga geafimus olbmot ássat Sámis. Dát ii dáidde dattege leat duohta. Statistihkka meroštallá duššefal loguid sisabohtu ektui. Sámiin lea árbevierru viežžat biepmu luonddus. Dat mearkkaša ahte dan riggodaga ii sáhte loguid bokte oaidnit. Dat lea sin borramuš. Earát fas buvdas ostet borramuša.

Čilgehusat dasa ahte manne lea geafivuohta, leat máŋggabealat. Dávjá leat historjjálaš ja kultuvrralaš čilgehusat duogábealde. Muhto maiddá riikkat main leat fuones institušuvnnat ja stivrejupmi, politihkalaš riiddut, soađit, gos gávppašeapmi ii doaimma, leat geafit. Maiddá riikkain ja kultuvrrain gos nissonat ja albmát/dievddut, dahje čearddat eai leat dásseárvosaččat (seammá vuoigatvuođat ja vejolašvuođat), gillájit stuorra geafivuođa.

Leat geafi/Eallit čielga geafivuođas

Mátta-Asias ássat eanemus olbmot geat ellet čielga geafivuođas. Afrihkás máttabealde Sahara, lagabui 50 % álbmogis ellet čielga geafivuođas.

Nissonat leat geafimus olbmot máilmmis. Ollu geafesriikkain ain leat guottut mat vuolidit nissoniid albmáid/dievdduid ektui. Nissoniin dávjá eai leat vuoigatvuođat eaiggáduššat omd eatnama, guhkin eret earránit, ja maŋŋá go náitalit sihkkovuođat ja nohket sin vuoigatvuođat eaiggáduššat ja árbet. Sin bargu lea dikšut mánáid ja lassin vel bargat ja čorget. Dákkár nissundilli dieđusge čuohcá maiddá mánáide. Mánáid ovdáneapmi lea čatnon dasa mo váhnendilli lea. Ollu doaimmashehttemat ja minoritehtat leat maid geafimusat iežaset riikkain, dávjá danne go sis eai leat seammá vuoigatvuođat ja vejolašvuođat go majoritehtaálbmogis.

Ovddidanbarggut (Bistand)

ON:a Duhátjagiáigumuš

ON ásahii 8 áigumuša maid gohčodii Duhátjagiáigumuššan. Dán láhkai sii ávvudedje ođđa duhátjagi, jagi 2000. Máilmmi eallindilálašvuođat ledje guovddážis dán čoahkkimis mii čađahuvvui čakčamánu jagi 2000. Doppe mearriduvvui ahte...

- nealgeroasut galget jávkaduvvot ovdal jagi 2015.
- Čielga geafivuohta galgá njiedjat beliin.
- Buot mánát galget oahpu oažžut.
- Etniid jápminlogut ja...

OVTAS 3 Filosofiija ja etihkka

- njuoratmánáid jápminlogut galget vuoliduvvot 60%.
- Malaria ja AIDS njoammun ja leavvan galgá áibbas nohkat.
- Sihkarastit guottehahtti ovdáneami.
- Hukset globála ovttasbargoásahusa mii galgá bargat ovddideamen.

Go dát čállo, lea jahki 2012 ja ii leat ollu ollašuvvon. Rehket čájeha ahte dát máksá 138 miljárdda ruvnu. Jos ON galgá juksat iežas áigumušaid, fertejit rikkis riikkat addit beali eambo iežaset BNB-oasis go dál dahkko. Omd: Norga addá gefiidriikkaid ovdáneapmái (bistand) birrasiid 27 miljárdda ruvnu, jahkásaččat (Jagi 2012, gáldu: NORAD). Dát lea sullii seammá ollu go Norga dine turista- ja mátkkoštangávppis jahkásaččat. Dasa lassin ferte gozihit ahte ruhtaveahki duođas manná ovddideapmái, (skuvllaid hukset, oahpaheddjiid bálkáhít, dearvvašvuodabálvalusaid ásahit, doaktáriid ja divššáriid bálkáhít, oahpahit olbmuid eanadoalu, veahkehit sin háhkat teknologijja mii álkida barggu, jna). ja ii riikkaid eiseválddiid áirasiid lupmaide. Eará buorre vuohki mo veahkehit geafes riikkaid, lea sin vealggi máilmmibánkui, ja rikkis riikkaide sihkut. Hálbbes loanat olbmuid geat háliidit álggahit fitnodaga ja vuovdit ja gávppašit, lea maid vuogas vuohki veahkehit olbmuid beassat eret geafivuodas ja heahstedilis.

Datte ii leat ávki dušše ekonomalaš vehkiin. Riikkaid eiseválddit galget ovttas geahččalit olláshuttit olmmošvuoigatvuođaid, oahpu, dearvvašvuođa ja áddejumi dasa ahte olbmot galget vearu máksit sisabođus ja hukset gávpeoktavuođaid. Dán lánkai sáhtta olahit positiiva ja ollislaš ovdáneami ovdáneaddji riikkain.

Eallit relatiiva geafivuodas

Relatiiva geafivuohka lea geafivuohka maid ollugat I-riikkain Eurohpás ja Davvi Amerihkás, vásihit. Son gii eallá relatiiva geafivuodas ii dárbbas nealgut go ii leat borramuš, dahje goallut go eai leat biktasat. Datte son lea geafi ja sus váilot dat ávdnasat maid dábálaš olbmot I-riikkain rehkenastet dárbbaslaš ja dábálaš ávnnasin sin árgabeaivvis. Sis leat gal biktasat, muhto dat leat várra boarrásat ja uhcán. Sis leat gal orrunsažit, muhto dat leat dávjá gáržži ja galbmasat. Sis lea gal friddjaáigi, muhto váilot ruđat searvat

OVTTAS 3 Filosofiija ja etihkka

friddjaáiggedoaimmaide, oastit girjjiid ja aviissaid. Lea gal luopmu, muhto ii leat ruhta mátkkoštit dahje oasálastit doaimmain mat mákset, ja maid earát dahket luomus. Datte sis lea skuvla ja oahppu ja dearvvašvuođafálaldat. Stuorra rehkegat, juovllat, dálkkasolggosgollu jos buohcuvuohta šaddá, sáhttet leat stuorra áitagiin bearrašiidda geat ellet relatiiva geafivuodas.

Sivat relatiiva geafivuhtii ja manne dat lassána, leat earret eará: Uhcán oahppu, alla bargguhisvuohta, buohcuvuohta ja fuonit dearvvašvuođabálvalusat.

Dearvvašvuođabálvalusat privatiserejuvvojit ja hedjonit go riikkain hedjona ekonomiija. Dearvvašvuođabálvalusat lea riikkaide stuorra olggosgollun, ja dávjá dákkár bálvalusat gillájit eanemusat go riikkaid ekonomiija šaddá fuonit.

Leat rikkis

Olbmot geat leat riggát ruđalaš ja sisaboađu dáfus sáhttet gávppašit, oastit ja oamastit ávdnasiid mat álkidit sin árgabeivvi. Ollu ávdnasiid sii eaiggádit maiddá danne go lea suohtas ja sis lea friddjaáiggis dahje barggus hávski daiguin. Danne lea ge nu ahte riggát geavahit ja bálkestit eambo go earát. Sin molsot ođđa ávdnasiidda dájvjit, go sii suitet dan dahkat. Dávjá leat sii maiddá máilmmínásttit ja ovdagovvan ollu nuoraide. Danne lea čuožžilan jurdda ahte sii leat lihkolaččat go sáhttet oastit buot maid háliidit. Ollu olbmot leat riegdan rikkisin. Sii eai dárbbáš goasse smiehttat ja ballat ahte gávdno go borramuš ja leat go sis doarváí biktasat.

Muhtin olbmot leat hui riggát ja sáhttet eallit nu mo bajábealde čilgen. Eanaš olbmot leat gasku. Sis leat dábálaš barggut ja dábálaš sisaboahu. Sii sáhttet seastit ruđa vai lea liiggás jos fáhkka šaddá buohcuvuohta, dahje stuorra olggosgolut mat fertejit máksot. Sis lea ortnet ekonomalaš dilli, sii eaiggádit iežaset dálu ja eará maid dárbbášit eallimis.

Vástádusat

Vástádusat: Loga ja vástit-bihtáide s 32

1. Olmmoš geas ii leat go 2 dollara beaivái mainna galgá birget.
2. Čielga geafi lea olmmoš geas lea dušše 1 dollara dahje vuollil beaivái mainna galgá birget.
3. Olbmot geain lea buot maid dárbašit ja sáhttet oastit ávdnasiid maidda ii leat dárbu, leat riggát.
4. Sii geat eai sáhte oasálastit friddjaáiggedoaimmaide nu go earát.

Vástádusat ja kommentárat Bargobihtát ja

ságaskuššanbihtát-bihtáide s 32.

1. Kárta lea maiddá neahtasiiddus govaid vuolde. Dan sáhtá stuoridit távvaliid, ja sáhttibehtet geavahit Atlasiid veahkkin válljet riikkaid ja gávdnat daid namaid.
2. Dán oktavuodas galget oahppit fantaseret/jurddašit/niegadit čállit muitalusa.
3. Dán neahttabáikkis sáhtá iskat: <http://www.valutakurser.no/>
4. 230 000,- juohkit 12 mánnui = 19166,- lea mánnosaš sisabohtu
5. 5. bargobihtái gullet maiddá bargobihát A ja Á, mat leaba šaddan 6. bargobihtá vuollái. Mii šallošat go ná šattai. Vástádus šaddá ná:

A) Galle rupi son lea dinen 5 diimmus? = 15 rupi

Á) Ollu dine Mohan vahkus? = 287 NKR

6. Oahppit sáhttet hábmet rehketbihtáid ja lonuhit daid earáiguin ceahkis.

Muhtin heivvolaš filosofalaš gažaldagat Geafi-ja-rikkis

fáddái

- Mii lea geafivuolta?
- Mo lea leat rikkis?
- Mii lea solidaritehta?
- Mii lea deháleamos ahte mis lea doarvá?
- Mo sáhtta máilmmi riggodagaid juohkit nu ahte šaddá vuoiggalaš?

Lassi metodalaš tipsat

- Lohket mitalusa Elle birra, s 29 oahppogirjjiis. Ságastehpet sisdoalu birra. Manne Elle ii sáhte álo vuolgit riegádanbeaivvedoaluide?
- Gávnahehket: Gos buvttaduvvojit biktasat, mobiltelefonnat ja eará ávdnasat maid mii beaivválaččat geavahit?
- Oahppit sáhttet buktit skuvlii ávdnasiid mat sidjiide leat mávssolaččat, ja mitalit manne dat leat sidjiide mávssolaččat.
- Oahppit sáhttet plánet ja čađahit solidaritehtaakšuvnna gos čohkkejit ruđa muhtin ásaussii mii bargá ovddidanbargguiguin geafes riikkain.
- Oahpaheaddji sáhtta álmuhit ahte son áigu Pizza guossuhit buohkaide, ja ahte dan beaivvi eai dárbbas oahppit váldit niesti skuvlii. Dieđusge buohkat illudit dasa. Datte dušše unna oasáš ceahkis oažžu measta buot pizza. Storra oassi ceahkis oažžu dušše

OVTAS 3 Filosofiija ja etihkka

unna oasáža maid galget juogadit. Lea maid nu ahte unna oasážis ceahkis lea buoret stuolul, buoret ja čábbámus boranlihti jna. Lea go dát vuoiggalaš? (Dát konkretisere mo riggodagat juhkkojit máilmmis geafes ja rikkis riikkaid gaska.) Ollugat nimmorit ja suhttet go muhtimat ožžot menddo ollu ja sii eai baljo maidege. Ságastehpet dan birra mo máilmmis lea borramušjuohku. Ahte muhtimat duođai nelgot go sis ii leat doarvái borramuš. Mo sáhtá dan eastadit?

(Dieđusge loahpas juohkit nu ahte buohkat gallánit.)

Muitalusat ja máidnasat

Dán máidnasii sáhttet oahppit ieža hutkat ja čállit loahpa. Máidnasa lea lisakki Paadar čállán, ja dan sáhtá lohkat s 190 girjjis: Giellavealgu –Antologijja joatkkaskuvlii.

Universitetsforlaget. 1987. Doaimmaheaddjit: John Eldar Einejord ja Per Jernsletten.

Rikkis Nillá árbi...

Rikkis Nillá lei oppa eallináiggis rikkis vuoras. Su ledje buohkat gudnejahttán dušše fal su riggodaga dihtii. Muhto muhtin jagi ovdal go son jámii, lei vuovdán bohccuid hui garrasit. Jo-ba nu garrasit ahte sus eai lean šat ollenge bohccot, muhto lei dal buohkaid dieđus ahte dađe eambbo sus lea ruhta.

Nillás ledje ollu árbbolaččat, ja ii ge son dáhtton opmodagas luovahit árbbolaččaide, vaikke dat ledje ge su iežas mánát. Son lei nuorruvuođa rájis gitta boaresvuođa beivviide oalle fámolaš ja jierbmái. Buohkat dolle su beanta viissis almmájin. Dan dihte earát ge, eai dušše árbbolaččat ahte Nillá lei oastán mánga kilo golli. Muhtin giđa bođii diehtu Nillá jápmimis. De dalle eai olbmot hállan ge šat eará go Nillá jápmimis ja dan oktavuođa dieđus árbbis. Juo nuppi beavvi čoahkkanedje árbbolaččat Nillá báikái geahččat ahte man ollu lea báhcán ruhta ja golli. Go sii ledje buot čoahkis, de lávlo sii sálmma jábmi muitun, muhto ii oktage astan geahččat sálbmagirjái, ja nu sii lávlo iešguđet daid sániiguin maid deaivvai muitit. Lávllodettiin

OVTAS 3 Filosofiija ja etihkka

juohkehačča čalmmit jorre birra stobu aiddo nu dego livččii ohcamin čalmmiiguin gos dal aittos oidno ruhta- dahje golleseahkka. Go sii ledje geargan lávlumis...

Geafi ja rikkis (Grimm)

Dolin dalle go ráhkis Ipmil muhtumin lávii boahit eatnamii vánddardit olbmuid gaskkas, dáhpáhuvai oktii nu ahte son lei eahkedis váibbas. Šattai idja ovdal go joavddai muhtin gilážii. Ledje guokte stobu das bálgáguoras. Nubbi stohpu lei stuoris ja fiinnis, ja nubbi fas unni ja fuotni. Stuurra stobus ásai rikkis almmái/dievdu, muhto unna stobožis ásai geafes almmái/dievdu. Dalle jurddašii Ipmil: -Mun skoalkkuhan riggá uksii, go doppe goit in headuš sin. Go rikkis gulai ahte muhtin uksii skoalkkuhii, rabai son glása ja jearai gii dat lei. – Lea dušše muhtin gii dáhtošii ijastansaji, vástidii vánddardeaddji. Rikkis geahčai sutnje, muhto ráhkis Ipmil leai oaidnit hui geafi ja golgolaš. Rikkis barddii oaivvi ja celkkii: -Dás it sáhtte leat! Mus lea stobu dievva ruotnasat ja gordni, ja jos mun galggašin buohkaide geat dáhtut addit idjasaji, de livččen ieš fargga gearjideaddjin. –Don fertet gávdnat idjasaji eará stobus. Dasto son beškii glása gitta ja ráhkis Ipmil bázii čuožžut das olggobeallái.

Ipmil jorgalii sealggi riggái ja manai nuppi dálui. Son skoalkkuhii uksii ja geafi rabastii uvssa ja bovdii vánddardeaddji sisa. –Don oaččut dás ijastit, logai son. –Lea fargga seavdnjat, ja dalle it joavdda guhkkelii otna. Dan liikui ráhkis Ipmil gullat. Son manai sisa, ja eamit dearvvahii su ja gohčui su čohkkedit beavdá. Ii lean gal ollu borramuš, muhto moadde buđeha ja veaháš gáiccamielki lei borramuššan ja juhkamuššan. Ráhkis Ipmila mielas borramuš lei njálgga go sudno ámadajut nu liggosat. Go sii ledje boradan, de eamit savkalii isidii: -Moai sáhtte suinniid alde veallát dán ija. –Vánddardeaddji-riehpu ferte beassat litna seanggas oadđit ja vuoiŋgastit bures, go son lea vázzán beaivvi miehtá. Ráhkis Ipmil ii rásken vuoras guoktá seanggas oadđit, muhto soai eaba vuollánan ovdal go ráhkis Ipmil velledii dasa. Dasto soai barddiiga suinniid alcesseaskka láhtái.

Iđđedis vuoras guovttos lihkaiga árrat ja lážiiga guossái buoremus borramuša mii sudnos lei. Ráhkis Ipmil lihka go beaivváščuovga guovllalii uhca láseráigge sisa. Dasto son boradii ja áiggui vázzát fas. Ovdal go manai, son jorggihii uvssas ja dajai: -Go jo doai leahppi nu buorit, de galgabeahhti beassat sávvat golbma sávaldaga maid mun ollášuhtan. Dalle dajai geafi: -

OVTAS 3 Filosofiija ja etihkka

Munnos eai leat eará sávaldagat go ahte bisso dearvvasin eallinagi ja ahte munnos lea beaivválaš láibi. Goalmmát sávaldat ii leat munnos. Dalle dajai ráhkis Ipmil: -It go sávašii ođđa stobu? –Jo áinnas, dajai geafi – sáhtán go dan oažžut, de gal dáhtošin dan. Ráhkis Ipmil olláshuhtii sudno sávaldagaid ja uhca, fuones stoboš šattai ođđa. Dasto son vázzái viidáset.

Lei jo menddo beaivi go rikkis lihka. Son manai lássii, ja oinnii ođđa čáppa stobu das gos boares stohpu lei orrun. Son cakkai čalmmiid ja hirpmástuhtti jienain čurvii eamidii: - Mii ipmašiid lea dáhpáhuvvan? Ikte lei boares, fuones stohpu dies ja dál oainnán áibbas ođđa stobu! -Viekkal ja jeara mo dat lea dáhpáhuvvan. Eamit manai vuoras-guoktá lusa jearai sudnos mo soai leaba fidnen ođđa stobu. Geafi vástidii: -Ikte bođii vánddardeaddji ja jearai ijastansaji, ja otne ovdal go manai son dáhtui munno sávvat golbma sávaldaga. Moai sávaime dearvvašvuoda ja beaivválašláibbi eallinahká, lassin sávaime ođđa stobu. Eamit doapmalii ruoktut isidii mitalit mo ášši lei. Rikkis vástidii: - Mun sáhtašin iežan gaikkodit, nu lean suhttan. Jos mun livččen diehtit! Dat han lei dás vuos ja jearai ijastansaji, muhto mun gohččun su mannat. –Doapmal heasttain, dajai eamit. Don soaittát juksat su – ja dalle oaččut don maid golbma sávaldaga.

Rikkis dagai nu mo eamit gohčui. Son njolggástii ja ii ádjánan ovdal go son lei juksan vánddardeaddji. Dál son ságastii čábbát suinna ja bivddii ándagassii dan ovddas go ii lean su luoitán sisa. Son lei gal ohcan čoavdaga muhto amas lei geargan mannat go son rabai uvssa. Rikkis gohčui su áinnas boahit su geahčai ijastit jos heivii nu ahte son lea johtimin dáid gaskkaid fas. –Jo vástidii ráhkis Ipmil – Jos boadán eará háve meattá, de mun bisánan. De jearai rikkis ahte sáhtá go vánddardeaddji olláshuhttit sutnje golbma sávaldaga, nu mo siidaguoibmi/ránnjá lei ožžon. Jo, vástidii ráhkis Ipmil, dan son gal sáhtii oažžut, muhto dat ii šatta sutnje ávkin ja buorrin, nu ahte son ii berrešii maidege sávvat. Rikkis oaivvildii ahte gal son gávnnahe juoidá mii dahká su eallima lihkolažžan, beare son oažžu dan olláshuhttit. Dalle dajai ráhkis Ipmil: - Riide ruoktut, ja du golbma sávaldaga olláshuhttojit.

Rikkis lei duhtavaš, ja son riidegođii ruovttuguvlui fas. Son smiehtai garrasit dan birra ahte maid son galgai sávvat. Heasttasáittit heangájedje ja heasta vikkai ruohttat gosa ieš háliidii go rikkis smiehtadii. Heasta vilddáskii eambo. Rikkis geahččalii dan siivoahttit, muhto loahpas son nu suhtai ahte celkkii: - Vare don doajášit niskki! Dastán heasta gahčai ja ii lihkastan šat. Dat lei jápmán. Dat lei vuosttaš sávaldat. Rikkis lei hánis ja ii dáhtton sále

OVTAS 3 Filosofiija ja etihkka

massit. Son šlivgii sále badjel hárduid ja vázzilii viidáset. –Dus leat ain guokte sávaldaga, son jedđii iežas.

Šattai gaskabeaivi ja beaivi gorddii. Rikkis lei skurtnjas ja váibbas. Sále lei lossat gurput, ja son ii diehtán vel maid son galggai sávvat. – Vaikke mun sávašin buot máilmmi riggodagaid, dajai son alccesis, - de lihkká ihtet ávdnasat maid mun livččen galgan sávvat. Mun berren baicce sávvat nu ahte in šat goasse dárbbas sávvat. Vare mun nu mo boanda gii lei ožžon golbma sávaldaga ollašuvvot. Son birgii bures, go son lei sávvan vuollaga, vuollaga ja lassin vel vuollafárpala. Mángii son lei fuomášan juoidá maid sáhtašii sávvat, muhto álo dat lei menddo uhcán, go son jurddašii lagabui. Dalle son muitái iežas eamida, ja man buorre dilli sus lei dál. Son čohkkái čoaska buorre stobus ja boradii. Son suhtai go smiehtai dan birra.

Fuomáškeahttá dajai: - Vare sále livčče ruovttus, ja eamit das gitta. Dalle ii dárbbasivčče son dás dan gurput! Dastán go son maŋimuš sáni lei cealkán, lei sále jávkan. Rikkis áddii/ipmirdii ahte su nubbi sávaldat lei ollašuvvon. Son viehkali ruoktut go son háliidii kámmáris ráfis plánet iežas maŋimuš sávaldaga.

Go rikkis joavddai ruoktut, čohkkái eamit guovdu láhttii sáles gitta. Son ii beassan das eret, ja son čierostuttai ja headástuttai. –Ále čiero, logai rikkis. –Dál áiggun mun sávvan buot máilmmi riggodagaid dutnje! Čohkká beare! Dalle suhtai eamit ja gohčodii isidis jallan: - Maid mun máilmmi riggodagain go lean sáles gitta? Leat go sávvan mu sále *ala*, de oaččut sávvat mu *eret* fas.

Ja dan fertii rikkis dahkat. Maŋimuš sávaldat manai dasa ahte eamida sávvat eret sáles. Sávaldagat eai buvttadan go váivviid, bealkasa ja massima. Muhto geafi elii lihkolažžan obba eallinagistis.

Luondu ja biras Oahppogirji s 35-40

Lassi dieđut

Olmmoš goarida eanaspáppa

Dás čalmmustahtán Arktalaš álbmogiid dili, go dat lea dán oktavuodas ja min guovlluin eanemus relevánta.

Olbmo rassan (teknihkalaččat, nuoskkideami dáfus, gollan ja badjelmeare geavaheapmi) eanaspáppas váikkuha garrasit lundui, guhkitáigái. Jos mii galgat áddet/ipmirdit dan, fertet kártet, iskat, dutkat makkár váikkuhusat olbmo doaimmain sáhttet leat lundui. Buot dutkan čájeha dál ahte olbmo doaimmat nu mo eanuid dulvadeamit, geaidnohusen, ruovdemáđiid husen, eará husen, mohtorfievrogeavaheapmi, eanadoallu, oljobohkan, minerálaid bohkan, meahcásteapmi (omd arvevuovddiid čuollan) badjelmeare bivdin ja guolásteapmi, bilida eanaspáppa. Eanaspáppa billašuvvá go visot dát doaimmat buvttadit CO₂ gássa. Dasa lassin jávket eallit, lottit ja šattut mat lunddolaččat gullet dan guvlui.

Mo olmmošlaš doaimmat váikkuhit min guovlluide

CO₂ gássa lassáneapmi lea erenoamáš áitagiin arktalaš guovlluide. CO₂ gassa dahká ahte atmosfæra temperaturvra goargnu, ja polaguovlluin dát dáhpáhuvvá johtileappot go eará guovlluin máilmmis. Arktisa jiekŋa lea duššefal jiekŋa man birra leat ábit. (Antarktisa jiekŋa lea eana (nannan)). Dat mearkkaša ahte Arktisa jiekŋa lea hui rašši, ja sáhtta oalát jávkat jos atmosfæra temperaturvra lieggana menddo sákka. Go Arktisa jienŋa birra leat sevdnjes ábit, de dat maid njammet alces beaivášlieggasa. Maiddái dat dahká ahte Arktisa jiekŋa suddá vel jodáneappot. Arktisa jiekŋa lea dál gaskkamearalaččat vuollil 3 mehtera assái. Maiddái permajiekŋa (permafrost) eatnamiin suddá. Ollu dálut leat huksejuvvon permajiekŋon eatnamiid ala. Dál sakŋá permajiekŋon eana ja stuora geardeásodagat omd Sibirjás gahččet čoahkkái dađe mielde go eana lieggana ja lihkađiŋgoahdá. Arktisa guovllus leat sihke olbmot

OVTAS 3 Filosofiija ja etihkka

ja eallit uhcán logu dáfus. Elliid šlájat eai leat ollu ja biebmogoallosat leat oanehaččat. Dat mearkaša ahte jos sin birgenláhki ja eallinvuođđu jávká, de jávket maiddái sii dan hámis mo otna leat. Sáhttet leat duođalaš váikkuhusat lundui jos šlájat jávket. Buot šlájain luonddus leat dihto áigumušat ja ávkin dan guvlui gosa gullet ja olbmuide. Jiekŋaguovža ii gávna borramuša (mearraelliid) jos das eai leat jiekŋabaldut maid mielde borjjastit ábiid ja bivdit. Manjimuš áiggiid leat gávnon eanet duššan/heavvanan jiekŋaguovžžat go ovdal, danne go dat fertejit vuodjat guhkit gaskkaid.

Olmmoš ja luondu

Davviguovlluid álbmogat leat huksen iežaset eallima, kultuvrra, gielaid ja birgenlági buollašiid ja luonddu mielde. Sii máhttet birget ja eallit luonddu eavttuid mielde. Jos álbmogat jávket, de jávká maiddái sin máhttu dáid guovlluid birra. Trena leamaš guhkká dál ahte stuorraservodagaid eiseválddit, čeahpit ja dutkit dáhttu vuhtii váldit ja duođas guldališgoahit Arktalaš eamiálbmogiid geat máhttet ja dovdet dáid guovlluid. Sis leat dáid guovlluid “máhtolašvuohta”. Sii leat álo eallán luondduin ovtas ja váldán doppe dušše dan maid dárbašit. Ruhta ja dinen ii leamaš sin jurdagiin. Riikkaid eiseválddiin ja fitnodagain dieđusge leamaš áigumuš dinet ruđa, ja gokčat olbmuid lassáneaddji dárbbu omd ávdnasiidda maid oljjus fitne. Riikkaid eiseválddit leat álo geahččan lundui “ruhta” čalmmiin ja veardádallan luondduriggodagaid ruđalaš árvvu mielde. Dákkár jurddašeapmi leamaš guhkes áiggiid čađa, ja lea ain dábálaš. Min geavaheaddji-, oastin- ja bálkestan- kultuvra dahká ahte buvttafitnodagat dinejit vel eambo ja buvttadit vel eambo ávdnasiid, skoađđasiid, biktasiid, veaskkuid, stohpogálvvuid, biillaid, jna. Eiseválddit ja buvttafitnodagat dárbašit eanet guovlluid ja eatnamiid gos ohcat ja bohkat. Dáid áiggiid leat davviguovllut hui bivnnut. Riikkaid oljo- ja energijaministarat leat dájvja čeahkinastimin ja divaštallamin davviguovlluid resurssaid ja iskkademiid. Čappa sániiguin ja ollu ruđalaš/ekonomalaš lohpadusaiguin sii giktalit eamiálbmogiid čuovvulit ja miehtat sin plánaide. Olmmoš lea hárjánan ja mii gáibidit ahte min eallinvuohki galgá bissut. Mii eat hálit iežamet buriid ja vuogas dábiid bidjat eret. Danne dieđusge illudit go vel eambo olju gávdnui. Dalle eat dárbaš ballat ahte dat goit min eallináiggis nohká.

OVTTAS 3 Filosofiija ja etihkka

Politihkkárat ja eiseválddit geat mearridivčče vuolidit, muhttet dahje earáhuhttit olbmuid geavahan-dábiid eai leat guhkká populára, ja oačču jienaid. Mii fertet ieža smiehttat ja nuppástuhttit iežamet dábiid. Ráđđehusat ja eiseválddit sáhttet movttiidit ja ávžžuhit olbmuid omd

- Uhcidit biillavuodjima
- Uhcit ássandáluid hukset
- Muoraid geavahit boaldámuššan
- Gávppašit guovllu buvddas
- Oastit ja borrat ekologalaččat buvttaduvvon borramuša
- Ođđasit geavahit ávdnasiid
- Lagasbirrasis/luonddus bivdit/háhkát borramuša

Ollugat eai šat máhte luondduin eallit ovttas

Eamiálbmogat leat dihto guovlluid álgoolbmuid manjisboahttit. Sis lea máhttu das mo birget ja eallit dan servodagas ja luondduguovllus gosa sii gullet. Ollugat leat gáidan eret luonddus, ja eai šat ádde ahte olmmoš lea oassi luonddus ja dan proseassain. Mánnggat čuđiid jagiid leat olbmot religiuvnnaid ja ideologijaid bokte lokten iežaset luonddu bajábeallái, ja álbmogat leat addán alcceseaset vuoigatvuoda stivret luonddu badjel. Eamiálbmogat ledje vuolitárvosáččat danne go sii gulle lundui, ja elle luonddu prinsihpaid mielde - luondduin ovttas.

Otne oaidnit váikkuhusaid das. Olbmot leat stuorra gávppogiidda čomistan. Buot dárbašiid ja borramušaid sáhtta beare viežžalit buvddas. Muhtimat eai leat goasse fitnan meahcabealde. Elliid ja luonddu vásihit dušše gárdimiin. Buot maid sii dárbašit diehtit ja máhttit, sáhtta girjjiin oahppat. Stuorraservodagat ja máilmmi eiseválddit galggašedje guldalit eamiálbmogiid, ja sin dieđuid ja máhtu duođas váldit. Dat lea máhttu maid sii leat áiggiid čađa háhkan, vásihan, dahkan, oahppan ja vurken. Dat eai galggašii duššindahkkot ja jávkat. Doppe lea ráva/čilgehus (oppskrift) mii muitala ja oahpaha olbmuide mo luonddus birget.

Vástádusat

Vástádusat Loga ja vástit-bihtáide s 40

1. Olmmoš
2. Luonddus
3. Muhtin olbmot eai šat muitte ahte luondu addá midjiide buot maid mii dárbbaišit

Vástádusat ja kommentárat Bargobihtáide s 40

1. Badjelaš guđan miljárdan olbmon lea olmmošlohku lassánan jagi 1804 rájes, jos váldá mielde dieđu mii bohtá ovdan govveavsttas.
2. Oahppit sáhttet hábmet gažaldagaid maid gávdná vástádusa go dutká statistihka diagrámma. Omd: Man ollu olbmot ásse máilmmis jagi 1975. Man ollu lei olmmošlohku lassánan gaskkal 1975 ja 1980.
3. Globalis.no lea vuogas neahttasiidu maid oahppit sáhttet geavahit. Muđui ávžžuhan buori ággis dingot girjerádjosis girjjiid, dahje skuvlagirjerádjosa geavahit dása. Girjjit sáhttet orrut ceahkkelanjas, dan botta go bargabehtet fáttáin. Gávdnojit ollu buorit fakta/giehtagirjjit main leat faktadieđut iešguđet riikkaid birra.
4. Addet gažaldaga joavkkuide ja oahppit sáhttet joavkkuin ságastit ja divaštallat dan. Lea dehálaš ahte joavkkuin lea buorre áigi smiehttat ja árvoštallat. Galgašii movttiidit ohppiid buriid ákkaiguin ovdanbuktit iežaset evttohusaid.

Muhtin heivvolaš filosofalaš gažaldagat Luonddu ja biras fáddái

- Mii lea ovddasvástáduš? Mo sáhttet olbmot čájehit ovddasvástádusa luonddus?
- Mii lea luondu?
- Gii eaiggáda luonddu?
- Masa mii dárbbášit luonddu?
- Mo mii geavahit luonddu?
- Manne lea luonddugeavaheapmi luonddugáhtten?

Lassi metodalaš tipsat

- Mannet olggos, vásihit luonddu mánggabealatvuodaid buot jagi áigodagain: Dálkkiid, duovdagiid, luottaid, jna. Oasálastit bivddus ja murjemis ja geavahit/ráhkkanahhtit ja borrat guliid, elliid ja murjjiid maid doppe viežžá.
- Ásahit 3 skáhpu. Vuosttaš skáhpus čuožžu: Ođđasit geavahit, nuppis: Šaddá eatnamin ja goalmmádis: Báikestit. Oahpaheaddji čiehká sierralágan “ruskkaid” ja billašuvvan ávdnasiid feara gosa olggos dahje skuvlii. Dasa ferte kárta ja oahppit galget gávdnat daid ja bidjat daid rivttes skáhppui. Omd sáhttá čiehkát: banangara, báhpira, billašuvvan mobiltelefon, biktasa, peanna (mii ii šat čále), báberskoadđasa, guorusbohtal, juoidá plastihkka (plastihkkapose), borramuša, guorus mielkepáhkka, guorus bátnegealášskoadđas, ráigánan ullosuohkku, jna)
- Fuomášehket ja čohkkejehket stohkosiid, spealuid ja stoahkanvugiid maid olgun sáhttá dahkat.
- Báikenamat sáhttet leat historjjálaš gáldut. Dárkkistehpet báikenamaid lagasbirrasis. Maid mearkašit/muitalit báikenamat luonddu birra daid guovlluin?

Muitalusat ja máidnasat

Go rikkis šattai geafin ja geafi rikkisin

Oktii dolin leigga geafes almmái ja rikkis almmái. Riggás lei stuorra eallu, stuorra siida ja ollu reannggat. Liikká su riggodat nogai fáhkka, go son álggii rámpot ja čuorvut dego stállu: “Mun lean nu rikkis, ahte dat ii goasse noga!” Son ii muitán guođuhit ealu ja bidjat reanngaid bargui. Siidda olbmot bálko luniid ja duolvviedje orohaga. Juohke sajis ledje luottat sin manjis.

Dalle vuoignja bijai bievlabuollašiid, dálkkiid ja girsse nu garas ahte boazu ii beassan jeahkáliidda. Dasto bođii gumpe ja speajahii ealu. Dálvvis skálvvai olles duottar ja almmái lei nohkkon go giđaiduvai. Son lei šaddan geafin. Geafis lei báhcán beare okta áldu mas ii lean oktage goaikkanas mielki njiččis. Ii dat vuolggahan miesi ge. Lihkká almmái ii háliidan njuovvat dan borramuššan. Son manai fierpmástallat, muhto ii oktage guolli čakŋan fierbmái. Son bijai rievssatgielaid, muhto gielat bisso guorusin. Dan goađi olbmot ledje álo nealggis.

Muhtin ija son velohalai ja geahčadii reahpenráigái go nahkárat eai rávgan. Dalle son fáhkka oinnii nástti mii sturruođii ja bođii juste su njeaiga. Go dat lei láchka, de son oinnii ahte das lei ámadadju ja muhtinlágan ealabat násttis. Son ii lean goasse oaidnán dákkára ovdal. Son ballái. “Áiggut go goddit min?” – čurvii almmái. Dalle vástidii vuoignja: “Ale bala, moai šiehtadetne, ja jos don doalahat du oasi šiehtadusas, de don šattat rikkisin fas.” “Mo nu ges?”, jearai almmái. Son lei gal ain balus. “In han mun leat lihkestuvvan mainna ge, nu ahte dilli várra bissu nu mo leamaš.”

Vuoignja dajai: “Gula. Go don leat njuovvan, de bija buot mii báhcá fas ruovttuluotta eatnamii/lundui.” “Mus ii leat mihkkege njuovvat” – váidali almmái. “Don diedát várra ahte mus lea okta áldu, ja dan in hálit massit” Vuoignja dajai: “Ihttin galggat njuovvat álddut, ja dasto don galggat dahkat nu mo mun gohčun. Dalle dutnje fargga šaddá fas stuorra eallu. Čeabetdávtti ja gátnása it galgga čeaskat, muhto čatnat eatnamii dobbelis goađi. Buot eará dávttiid sáhttibehtet čeaskat ja borrat ađđamiid. Dasto bidjabehtet dávttiid birra gátnása ja čeabetdávtti. Go lehpet geargan dan dahkamis, de mannabehtet goahtái ja bissubehtet doppe golbma beavvi ja golbma ija. Dan manŋá sáhttibehtet mannat dávttiid lusa.” Násti manai almmái su sadjái, ja almmái bohte hirpmus lossa nahkárat.

OVTTAS 3 Filosofiija ja etihkka

Nuppi iđida muitalii son eamidii maid vuoignja lei dadjan. Dalle sii njuvve álddu ja buohkat gallánedje. Dasto sii dahke nu mo vuoignja lei gohččun: Čeabetdávtti ja gátnása čatne eatnamii, ja buot eará českon dávttiid barde birra. Dasto sii orro jaskadit goađis golbma beaivvi ja golbma ija.

Go ledje manna golbma beaivvi ja golbma ija, de sii manne dan báikái gosa ledje čatnan gátnása ja čeabetdávtti. Doppe lei stuorra eallu. Ledje seammá ollu álddut go dávttit maid ledje bidjan birra, ja das orro čatnon guokte stuorra sarvá. Geafes almmái šattai rikkisin go son luhtii dasa maid vuoignja muitalii.

Heivvolaš liŋkkat

<http://globalis.no/>

<http://www.galdu.org/web/?giella1=sam>

IT ja servodat Oahppogirji s 41 – 46

Lassi dieđut

IT mii lea dat?

IT lea oanádus ja mearkaša *Information Technology*. Sámegillii šaddá: Diehtujuohkin teknologiiija. Mii leat dán girjjis válljen geavahit internašunála oanádusa ja doahpaga, IT. IT leat dihtorat, interneahhta, TV/Radio/Video, ja telefuvdna. Dat giedahallá dieđuid ja gulahallama dan láhkai ahte dat čohkke, meannuda, sádde ja ovdanbuktá daid teavstta, govaid/filmmaid ja jiena hámis. IT ovdána ja viidána ja lea garrasit lassánan manimuš 20 jagi.

IT lea stuorra ávkin servodahkii

Interneahhta bođii almmolaš atnui 1990 logu álggus. Dan rájes lea ovdánan ja lassánan garrasit ja otna geavahit measta buohkat interneahhta. Dat geavahuvvo gávppašeapmái, diehtujuohkimii, gulahallamii, bájkkun, filmmaid geahččat, girjjiid lohkat/guldalit, musihka guldalit. Nuorat geardi álbmogis oahppá ja geavaha interneahhta dábálepmosit ja dávjjimusat ja eanemusat. Muhto maddái boarráset geardi lea oahppagohtán. Interneahhta lea dál measta bággu hálddašit. Buot bargosajiin lea bággu IT man nu hámis, máhttit. Buot skovit ja dieđut addojit johtilit dan bokte. Ođđasat ihtet dastán go dáhpáhuvvá. Divaštallamat dáhpáhuvvet doppe. Manimuš jagiid leat nu gohčoduvvon smarttelefuvdna geavaheapmi lassánan garrasit. Dat lea dego mini-dihtor. Dainna sáhtta sihke telegulahallat ja interneahhta surfet. IT geavahuvvo maddái luondduvákšumii. Stuorra ja váralaš luondduroasuid sáhtta dál muhtin muddui vákšut ja dieđihit ovdal go dáhpáhuvvet. Dát lea stuorra ovdáneapmi ja buorre olbmuid vai sáhttet báhtarit ja ráhkanit dasa. Biillaid teknologiiija ovdána maid garrasit. Dál hállo ahte olbmot várra eai dárbbas šat boahpteáiggis vuodjánkoartta ge. Biila, dahje fievru sáhtta ieš “lohkat” ja árvoštallat gosa ja mo vuodjit, go olmmoš vuos addá/deaddá dasa dieđu. Doaibmahehttemiidda lea IT stuorra ávkin. Olbmot sáhttet “njuola” stivret ja deattašit dušše čalmmiiguin, ja dan láhkai gulahallat interneahhta bokte. PC- ja telefuvnnaid hattit leat dan mađe njiedjan ahte dál sáhttet buohkat háhkat ja

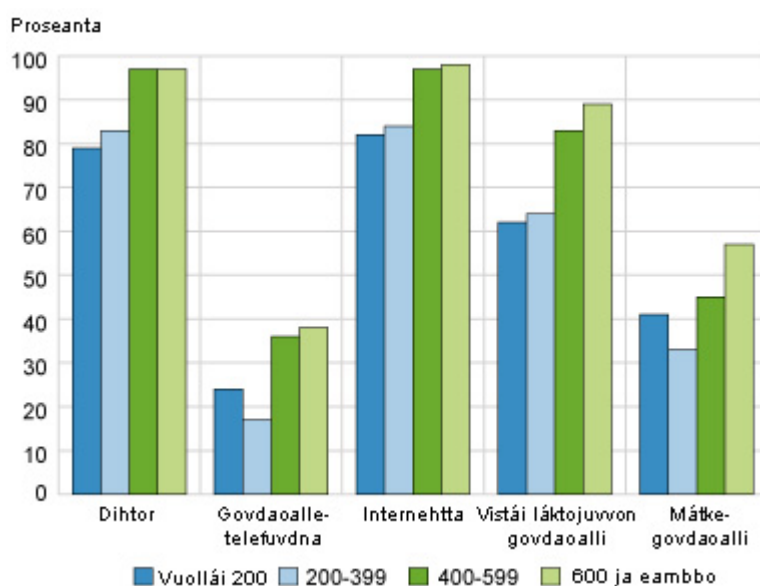
OVTTAS 3 Filosofiija ja etihkka

geavahit sihke internehta ja telefuvna. Measta buot mánáin lea smarttelefuvna, ja gulahallan dáhpáhuvvá dávjá sosiálamediaid bokte mat eai mávsse maidege.

Bábirgeavaheapmi uhccána go girjjit ja áviisat ja áššebáhpirat sáhttet elektronalaččat sáddejuvvot ja vurkejuvvot. Olbmot sáhttet oahpu čadáhut internehta bokte, ja eai dárbbas fárret gávpogiidda dahje báikkiide gos oahppu fállu. IT lea diehtujuohkin ja dat iešalddis ovddidat demokratiija ja gulahallama olbmuid gaskkas miehtá máilmmi.

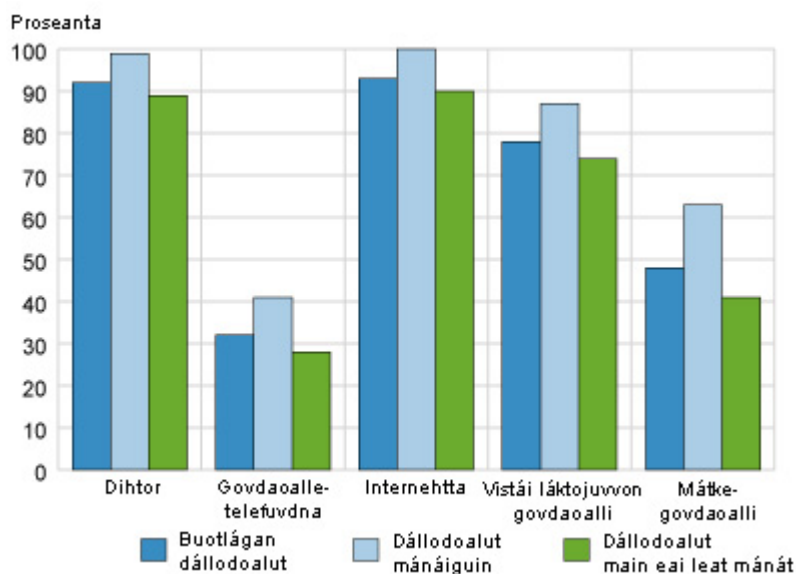
Statistihkat čájehit man ollu IT, guđelágan IT ja man lágai IT geavahuvo Norggas dál (Jagi 2012). Gáldu: Statistisk sentralbyrå.

Dállodoalut main leat IT, dállodoalu bruttosisaboađu mielde. 1000 ru. 2. Kvártala 2012. Proseanta

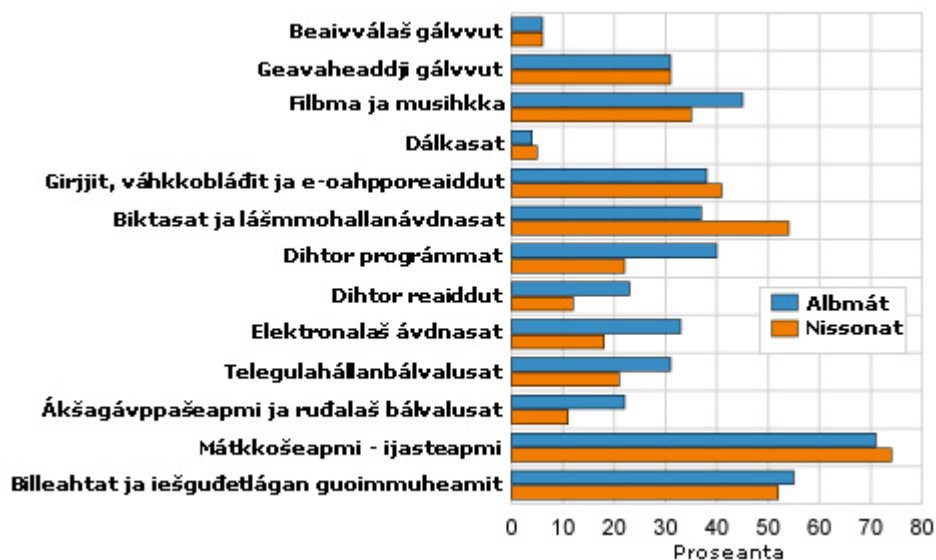

OVTTAS 3 Filosofiija ja etihkka

Dállodoalut main leat IT, dállodoalušlájá mielde 1000 ru. 2. Kvártala 2012. Proseanta

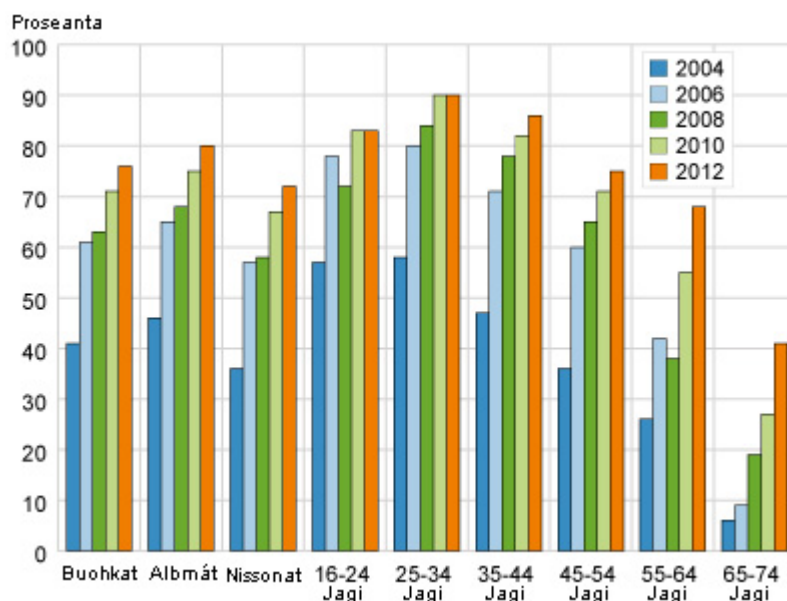

Makkár gálvvut ja bálvalusat leat internehtagávppis oastán manjimuš 12 mánu sohkaheali mielde. 2. Kvártala 2012. Proseanta

OVTAS 3 Filosofiija ja etihkka

Man stuorra oassi Norgga álbmogis lea oastán dahje diŋgon gálvvuid dahje bálvalusaid, priváhta geavaheapmái internehta bokte manjmuš 12 mánu. 2004-2012

IT sáhtta leat vahágin servodahkii ja olbmuide

Mii diehtit ahte IT buktá ollu vejolašvuođaid ja álkida olbmuid árgabeaivvi ja bargodili. Datte lea IT-geavaheamis maiddái fuonit bealit. Manjmuš áiggiid leamaš mediain olu sáhka dan birra mo IT geavahuvvo mánáid ja nuoraid gaskkas, givssideapmái. Givssideapmi lea álkit sosiála mediaid bokte nu go Facebookas ja Twitteris. Doppe lea álki čálistit ja gohčodit nuppi fasttes sániiguin. Mii diehtit ahte rumašgiella lea dehálaš ja stuorra oassi olbmo gulahallanreaidus. Rumašgiella muitala eambbo go sánit. Váttisvuođa čuožžilit go mii eat sáhte sosiála mediaid bokte ollásit áddet nuppi rumašgiela, ja dalle lea maid álkit givssidit, go eat oainne mo sánit ja cealkámušat čuhcet nubbái. Áitit ja givssidit nehta bokte ii árvvoštallo seammá duođalažžan go ahte njuolga nubbái dadjat. Dat lea seammá duođalaš ja čuohcá seammá láchkai. Dan ollugat eai ádde ja fuomáš ovdal go (soaitá fertet) váido. Givssideapmi chattensiidduin lea lassánan. Birrasiid 20% buot nuoraidskuvllaohppiin leat vásihan givssideami. Omd olgguštuvvojedje ja lihccojuvvojedje joavkkus go ledje ságasteamen/chattemin. Sealggeduohkin hállan ja gohčodeapmi lea dábálaš nehtas. Ollugat maid eai smiehtas ja árvvoštala ovdal go álmuhit govaid/filmmaid ja eará dieđuid alddesteaset ja earáin. Politijjat ávžžuhit givssideapmi, fasttit gohčodeapmi ja áitagiid mat

digitála reaiduid bokte dáhpáhuvet, váidit. Muhtimat ribahit menddo sákka gávppašit sihke bálvalusaid ja gálvvuid.

IT-njuolggadusat

IT-njuolggadusaid ja lágaid lei dárbu ásahtit go IT geavaheapmi lassánii ja šattai buot olbmuid árgabeaivválaš bargoreaidun ja gulahallanreaidun. Daid berrejit buohkat dovdat ja čuovvut.

Vástádušat

Vástádušat Loga-ja-vástit bargobihtáide s 46

1. IT mearkaša Information Technology, dahje diehtujuohkin teknologijja.
2. Mobiltelefonu, TV, Dihtor
3. Mii sáhttit deaivvadit skihpáriiguin ja speallat
4. Ollugat vásihit givssideami (IT bokte)
5. Vai IT ii šatta vahágin olbmuide

Vástádušat ja kommentárat bargobihtáide s 46

1. Oahppit sáhttet geavahit muhtin áigge ságastit joavkkuin (juogadit dieđuid). Sáhttibehtet dahkat kolonneráiddu masa deavdibehtet dieđuid.
2. Dás lea jurdda ahte oahppit galggašedje teavstta lahka-lohkat (dutkat) ja hárjánit ohcat ja árvvoštallat dieđuid maid doppe gávdná. Gárvves jurddakárta orru kopijjaoriginálaid vuolde, muhto oahppit sáhttet maddái ieža geahččalit dahkat jurddakárta. Vástádušat sáhtášedje ná (teavstta mielde):

Ávkin:

álkida čállima,

ohcat ja gávdnat dieđuid,
oastit ja vuovdit,
ođđasiid lohkat,
juogadit musihka, govaid ja filmmaid,
chattet ja speallat,
báŋkus fitnat,
poastta/reivviid sáddet
luondduroasuid vákšut (overvåke),
studeret,
doaimmashehttemat sáhttet gulahallat earáiguin álkit,
gullat ja oaidnit mo eallindilli lea eará riikkain máilmmis, juste dál

Vahágin:

givssideapmi
almmuhit dieđuid olbmuid birra, maid sii eai hálit galget leat almmolaččat
verrošeapmi (hacken)
olbmot sáhttet gielistit ja mitalit ahte sii leat earát go duođai leat
dieđuid maid lohká nehtas sáhttet leat boastut

3. Dás sáhttibehtet geahčadit neahttanjuolggadusaid mat čužžot s 45. Soitet muhtin oahppit vásihan unohisvuođaid nehtas. Deháleamos lea goit ahte dieđihit rávisolbmuide/váhnemiidda dahje earáide geaidda lea luohttámuš. Muhtimin šaddet dákkár áššit nu duođalaččat ahte ferte váidit politiijaide.
4. Oahppit sáhttet dramatiseret ja čájehit guđet guimmiide.
5. Olbmuid mielas lea eambo dohkálaš gohčodit earáid fasttes sániiguin nehtas, go dalle eai dárbbas oaidnit mo sii dovdet. Muhtin olbmuid mielas ii leat interneahтта

ságasteapmi seammá árvosaš go dábálaš ságasteapmi, ja danne sin mielas ii leat dat nu duođalaš.

Muhtin heivvolaš filosofalaš gažaldagat IT ja servodat fáddái

- Dutkosat čájehit ahte givssideapmi lea lassánan garrasit das rájes go mobiltelefonat šadde dábálaččat nuoraid gaskkas, ja erenoamážit nieiddaid gaskkas.
- Mii sáhtta leat sivvan dasa?
- Geavahit go nieiddat mobiltelefonna eará láhkai go gáanddat?
- Mii lea givssideapmi?
- Masa lea elektronalaš vákšun buorre? Vahágin?

Lassi metodalaš tipsat

- Árvoštallet makkár symbolat geavahuvvojit sms ja internehtas. Ságastehket dan birra maid dat mearkkašit. Sáhtta go diehtu áddejuvvot boastut, dahje eará láhkai jos boasttu symbola geavahuvo?
- Čohkkejehket boares telefonaid ja dihtoriid ja dahket čájáhusa ja čilgejehket mo dat iešguđet telefonat/dihtorat doibme. Mo lei guhkesgaskkaid kommuniseren dolin? (dolla, morseapparáhtat, poasta; breavat, poastakoarttat)
- Čállet neahttanjuolggadusaid stuorra pláhkkihii, ja darvvihehket ceahkkelatnjii, seaidnái.
- Makkár giella-oanádusat geavahuvvojit sms ja sosiála mediain?
- Geavahuvo go sámeigiella sms ja sosiála mediain? Manne? Manne ii? Makkár sámeigielat giellamearkkat geavahuvvojit?

Heivvolaš liŋkkat

<http://dubestemmer.no/se/>

Máŋggakultuvrralaš servodat Oahppogirji s 47 – 55

Lassi dieđut

Davviriikkain leat máŋggalágan kultuvrrat

Našunalisma leamaš Norgga eiseválddiid politihkka doalahit Norgga riikka “buhtisin”. Norgga eiseválddiin leamaš áiggiid iešguđetlágan vuogit ja lágat mat leat galgan dagahit ahte Norgga riika galgá olbmuide orrut nu ahte leat dušše dážat ja Norgga kultuvra mii lea duohta, dahje mii lea rivttes. Sierraláganvuodát leat čihkkojuvvon ja iešguđet láchkai vuostálaston. Omd gildojedje juvddálaččat ja jesuihtat boahtimis Norgii jagi 1814 rájes. Buohkat geat Norggas áigo ássat fertejedje leat miellahtut stáhtagirkus. Olbmui galge leat Norgga namat/goarggut jos galge beassat eaiggádit eatnamiid. Olbmot Finnmárkkus ja davvi Norggas ožžo maŋŋá soađi doarjaga jos huksejedje dáluid ja ásodagaid Norgga vieruid ja dábiid mielde.

Dáruiduhttinpolitihkka lei dehálaš oassi dan barggus ahte sihkkut eret sierraláganvuodáid ja movttiidahttit olbmuid identifiseret iežaset dážan ja dáru eallinvugiin. Dát áittii sámi kultuvrra, giela ja identitehta. Sámi jurddašeapmi eallima ja oskku dáfus badjelgehččui ja fuonášuvvui. Sámi ealáhusat uhkiduvvojedje go Norgga eiseválddiin ledje stuorra beroštumit sámi luondduriggodagaide.

Dál lea Norgga eiseválddiin geatnegasvuohta (našunála rievtti ja álbmotrievtti mielde) láchčit servodaga diliid nu ahte sámit sáhttet sihkkarastit ja ovddidit gielaset, kultuvrasat ja servodateallimasaset. Sámit leat eamiálbmogat (Eurohpá áidna) ja danne leat sis erenoamáš vuoigatvuodát dasa mii guoská ealáhusaid bisuheapmái ja iežaset kultuvrra ovddideapmái. Norggas leamaš maiddá čavga politihkka sisafárrejeddjiid ektui. Datte lea Norga dál máŋggakultuvrrat servodat gos máŋggalágan kultuvrrat deaivvadit ja «ellet” ovttas ja bálddalaga. Sámit ja unnitálbmogat leat háhkan alcceseaset vuoigatvuodáid ja sin eallinvuogit ja kultuvra lea eambo oidnosis dál go ovdal, ja dohkkehuvvo buorebut dál go ovdal. Olbmuide lassána maid eambo máhttu ja áddejupmi das. Máŋggakultuvrralaš

OVTTAS 3 Filosofiija ja etihkka

servodagas doibmet ollu kultuvrrat ja olmmošjoavkkut ovttas ja bálddalaga. Buot kultuvrrat váikkuhit guđet guimmiide ja dagahit rievdadusaid servodahkii. Olbmot borragohtet earálágan borramušaid, mii gárvodit eará láhkai ja mii ovttastallat eará/ođđa olbmuiguin. Mii oahppat eambo eará oskkuid ja eallinoainnuid birra. Datte leat kulturčanasteamit ja gullevašvuodadovdu dehálaččat min persovnnalaš identitehtii. Mii gullat muhtin olmmošjovkui/čerdii/álbmogiid mii sierrana eará joavkkuin, ja mii dáhttut doalahit min iešvuodaid.

Leat eambo seammáláganvuodát go sierraláganvuodát

Leat muhtin olgguldas sierranasvuodát álbmogiid gaskkas (giella, kultuvra, oaidnin) muhto dat leat unnit dan ektui man ollu seammáláganvuodát leat. Politihkalaš ráját, oskkoldagat ja eallinoainnut, ja našuvnnaid huksen sáhttet sihke sirret ja čohkket olmmošjoavkkuid. Buohkat leat mii goit homo sapiens “jurddašeaddji olmmoš” ja mii sáhttit jurddašit sihke konkrehta ja abstrákta jurdagiid ja plánet. Dovddut, áigumušat, vuordámušat ja ballu leat seammáláganat. Mii leat eambo seammáláganat go sierraláganat.

Ovdagáttut

Ovdagáttut leat dat maid mii gáddit ovdagihtii, dahje ovdal go oahppat ja vásihat eará. Ovdagáttut váikkuhit dasa mo mii “oaidnit” dahje jurddašit muhtin olmmošjoavkku birra. Dábálaččat lea ovdagáttuid váttis rievdadit. Ovdagáttut bohciidit go váilu diehtu ja máhttu muhtin áššis dahje nu mo dás lea sáhka; olmmošjoavkkuid ja álbmogiid ektui. Olbmot dáhttot áddet ja ipmirdit, ja danne sii dávjá álkidit máilmmigova ja gáddet ahte sii áddejit ja dihtet visot. Datte ii leat nu. Dákkár jurddašeapmi váikkuha dasa ahte mii vel uhcit áddet ja vel uhcit oahppat. Mii hábmet gáttuid earáid birra mat eai leat duodát. Dávjá lea nu ahte olles olmmošjoavku gillá ovdagáttuid muhtin olbmuid daguid dihtii. Servodagas jorret mánggalágan ovdagáttut sámiid, dážaid ja unnitálbmogiid ektui. Maiddái sámiid gaskkas leat ovdagáttut. Buohkain leat ovdagáttut. Deaivvadeamit, ovttastallan ja oahppu sáhttá muhttet ja jávkadahttit ovdagáttuid mat leat cieggan.

Rasisma

Rasisma lea dohkkehit negatiiva sierrameannudeami ovttaskasolbmuid dahje olmmošjoavkkuid sin liikeivnni, našunála ja etnalaš vuolggasaji geažil. Dat rihkku olmmošvuoigatvuođaid ja čuohcá duvdduslaš garrasit sidjiide geat vásihit dan. Rasisma lea veardidit olbmuid sin oaidnima, riegádanbáikki/našunalitehta ja sin leahkima mielde. Dat ii váldde vuhtii maid olmmoš duođaid bargá ja ovddida máilmmis. Jurdda lea dávjá ahte go don leat *oaidnit* earálágan de don *leat* earálágan.

Rasisma vulggii das go Eurohpá oarjeriikkat koloniseregohte ja dutkagohte eará máilmmiosiid (Afrihká, Asia ja Mátta-Amerihká) ja álbmogiid. Olbmot geat ledje eará láhkai oaidnit go sii, ledje Eurohpálaččaid mielas vuolitárvosaččat. Šlávagávppašepmi lea issoras dáhpáhus máilmmihistorjjás, ja dat duođašta viehka bures dan áigge jurddašemi ja guottuid. Dieđalaš dutkosat ja nálleteoriiat vulge Darwina jurddašemis das mo muhtin luondušlájat (olmmoš lea okta dain luondušlájain) leat gievrrat ja birgejit buoret go eará šlájat. Darwina dutkanbohtosat geavahuvvojedje boastut ja vuodđun rasimateoriijaide. Teoriiat šadde vuodđun dasa manne muhtin olbmuid lei “lohpi” vuollástit ja jávkadahttit. Dát dáhpáhuvai loahppa 1800-logu ja álgu 1900- logu. Dađis viidánii rasisma ja teoriiat vuolggahedje eambbo issoras dáhpáhusaid nu mo apartheid ja holocaust. Vuosttildeamit nu go civilrights movement Amerihkás ja ANC (Nelson Mandela) Afrihkás dagahedje ahte ON gilldii rasismma jagi 1966.

Árgabeaivvis ain ollugat vásihit rasismma danne go muhtin olbmuid leat ovdagáttut olbmuid ektui geat leat oaidnit earáláganat, hállet eará gielaide dahje gárvodit eará láhkai. Dan lea váttis vuosttildit go dat lea priváhta dásis. Rasisma leavvá erenoamážit servodagain gos leat stuorra ekonomalaš ja sosiála eahpevuoiggalašvuođat ja sierranasvuođat čearddaid ja olmmošjoavkkuid gaskkas.

Antirasisttalaš barggut

Antirasisttalaš searvvit ja organisašuvnnat iešguđet láchkai vuostálastet rasismma servodagas. Muhtin organisašuvnnat fuomášit ja dokumenterejit rasismma. Organisašuvnnat barget nu bures go sáhttet muddet min miellaguottuid ja maiddái juogadit dieđuid rasisttalaš vealáheami birra. Olbmot geain lea mánggakultuvrrat máhttu galggašedje oažžut ovdamuniid ja sin máhttu ja áddejupmi galggašii buorrin boahit servodahkii ja servodaga ovdáneapmái. Antirasisttalaš organisašuvnnaid njunnošat leat dávjá mediain ja oasálastet dávjá servodaga digaštallamiin rasisttalaš guottuid ektui. Sii leat mielde hábmemin guottuid mat galget vuostálastit rasismma. Sii dollet ságastanbottuid ja ráhkadit infočállošiid sihke skuvllaide, eiseválddiide ja earáide. Jos vásihat rasisttalaš cealkámušaid neahtas dahje eará báikkis, sáhtát tipset KRIPOS. Dákkár cealkámušat ránggáštuvvojit giddagasain. Mađe eambbosat dán dahket, dađe johtileappot dat šaddá dohkkehtmeahtun, ja loahpas jávká. Manjá suoidnemánu 22.b. terrorfalleheami lea skuvllaide ja oahpaheddjiide čielga gáibádus ahte sii galget eastadit rasismma ja eahpe-demokráhtalaš guottuid leavvama mánáid ja nuoraid gaskkas.

Mo sáhttit ustilaččat eallit ovttas?

Mánggakultuvrralaš servodagas sáhttet leavvat ovdagáttut ja rasisma. Earáin sáhttet leat oaivilat ja dagut maid mii eat liiko dahje njulgestaga eat dohkkeht. Dás bohciida de doaba gierdevašvuolta. Gierdevašvuolta lea sátni mii dávjá gullo skuvllas. Gierdevašvuolta muitala ahte mii galgat earáid oaiviliid, áššiid ja gažaldagaid diktít leat ráfis. Mii fertet oahppat dohkkehit sierranasvuodaid ja ahte earáin soitet eará oaivilat áššiide, go alddámet leat. Gierdevašvuoda ohppet oahppit go fuomášit ahte sierranasvuodain leat vejolašvuodát. Dutkit kritiserejit skuvlla ovttaskasvuoda. Sierralárganvuodát vuostálastojit, ja galget jávkat ja njámastuvvot eret.

Gierdevašvuolta mearkkaša ahte mii gierdat eará olbmuid oaiviliid ja eallinvugiid ja diktít sin leat ráfis dainna. Ii galgga illástemiin fallehit, čuovvulit dahje eará láchkai čájehit fámu sin ektui.

Gierdevašvuohta ii datte mearkkaš ahte buohkain lea riekta, ja ahte ii ovttasge leat boastut. Ohcat duohtavuoda ferte álo leat áigumuš. Go lea gierdevašvuohta mánggaoaivilvuhtii, de lea vejolaš/álkit gávnnaht duohtavuoda.

Vástádusat

Vástádusat Loga-ja vástit bihtáide s 55

1. Eanetloguálbmogat, eamiálbmot ja unnitloguálbmogat
2. Ovdagáttut
3. Rasisma lea go muhtin olmmošjoavkkut gáddet ahte sin eallinvuohki ja kultuvra lea rivttes, ja earáid eallinvuohki ja kultuvra lea boastut.
4. Sii sáhttet servvoštallat ja gulahallat. (Dása ii leat ingressas čielga vástádus, mii šállošat dan)

Kommentárat Daga-ja-oahpa-eambo bihtáide s 55

1. Eanetloguálbmot: álbmot mii lea eanetlogus. Eamiálbmot: Álbmot mii ásaiduvai vuosttamužžan muhtin guovlui. Unnitloguálbmot: Álbmot mii lea unnitlogus.
2. Dážat, Ruottilaččat ja Suopmelaččat
3. Sámit
4. Davviriikkaide leat báhtareaddjit ja asylohcit bohtán Afghanistanas, Irakas, Iranas, Syrias, Palestinas, Afrihkás (Kongo, Uganda, Somalia) ja Asias (Myanmar, Kiinná, Sri Lankas, Pakistanas). Muhtimat maiddá Tsjetsjenias, Ruoššas.
5. Dávjá danne go sii gárvodit eará láhkai go mii, ja danne go sii borret eará borramuša ja hállet eará giela.
6. Antirasistisk Senter, SOS-rasisme leat eanemus dovddus ja stuorámus organisašuvnnat. Neahttačujuhusat gávdnojit.
7. Dás heive koaralohkan, nieiddat ja bártnit vurrolaga vearssaid mielde.

8. Man ahkit livčče máilmmis, ja geafi livčče eallin jos buot livčče seammálágan. Danne lea buorre ahte servodagas leat mánga iešguđetlágan olbmot ja kultuvrrat.

Muhtin heivvolaš filosofalaš gažaldagat

Máנגgakultuvrralaš servodat fáddái

Oahppit sáhttet árvvoštallat leat go sii ovttaoaivil vai eai dáid čuoččhusaide. Čále čuoččhusaid távvalii. Muitet ahte sii galget ákkastallat oaiviliiddis ovddas.

- Jos buohkat seammálágan, de livčče buoret ja álkit eallit
- Lea dehálat gii don leat, go makkár jovkui don gulat
- Mii eat dárbbáš kultuvrra

Lassi metodalaš tipsat

- Makkár oktasašvuodaide gullet ceahki oahppit? Dahje: Makkár joavkkut leat din servodagas? (oahppit, oahpaheaddjit, doaktárat, albmát, nissonat, nieiddat, gánddat, boazosámit, studeanttat, eatnit, mánát, oappát, vieljat, guollebivdi, čuoigi, jna)
- Eará kultuvrrat váikkuhit min eallimii. Oahppit sáhttet ohcat ja gávnnahit makkár luottaid eará kultuvrrat buktet min kultuvrii: (hamburger, pizza, coka cola, fajitas, chicken masala, nan-láibi, kebab, taco, skateboard, spábbačiekčan, ođđa sániid, makkár musihka guldalat?)
- Stoagus: Okta čuožžu rieggás ja earát čohkkejit stuoluin birra. Son gii lea rieggás, galgá geahččalit čohkánit. Son dadjá omd: Buohkat geain lea alit buvssat, lonuhit saji. Dalle galget buohkat geain leat alit buvssat čuoččastit ja lonuhit saji. Son gii čuočču rieggás/gasku, geahččala čohkkedit muhtin guorus stullui dan botta go sirdin dáhpáhuvvá. Son gii báhcá stuolu haga ferte gávnnahit eará gohččuma. Oahpaheaddji sáhtta buktit evttohusaid: Buohkat geat liikojit “muhtin TV- prográmma” geahččat Tvas, lonuhit saji, Buohkat geat liikojit lohkat girjjiid, Buohkat geat leat čuoigan dán

jagi, Buohkat geat leat Londonis fitnan, Buohkat geat čikčet spáppa friddjaáiggis, Buohkat geain lea guhkes vuovttat, Buohkat geain leat alit čalmmit, jna. Stohkosa bokte mii fuomášat ahte mii leat iešguđetláganat, muhto maiddá seammáláganat.

Heivvolaš liŋkkat

Dás sáhtta tipset KRIPOS:ii jos vásiha rasisttalaš čurvosiid, gohčodemiid ja cealkámušaid.

<https://tips.kripos.no/cmssite.asp?c=1&s=8&menu=5>

Muhtin antirasisttalaš organisašuvnnat:

<http://www.sos-rasisme.no/>

<http://www.antirasistisk-senter.no/index.php?cat=98689>

Oahpahušdepartemeanta: Skuvllat galget eastit rasisttalaš- ja eahpedemokrátalaš guottuid:

<http://www.udir.no/Stottemeny/Presse/Pressemeldinger/2012/Nytt-opplaringstilbud-om-antisemittisme-og-rasisme/>

Eli Anne Nystad vásihi rasismma danne go son lea sápmelaš:

http://www.nrk.no/nyheter/distrikt/nrk_trondelag/1.8351889